

Kolejka, Josef

Od VFBR do začátku revolučního roku 1848

In: Kolejka, Josef. *"Národnostní princip" a internacionalismus, 1789-1860 : vznik marxistické teorie národnostní otázky a "zahraniční politiky"*. Vyd. 1. V Brně: Univerzita J.E. Purkyně, 1984, pp. 11-59

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/122084>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

I. Od VFBR do začátku revolučního roku 1848

1. Charakter období od konce 18. století do konce 40. let 19. století

Dobu od konce 18. století do poloviny 19. století charakterizujeme stručně jako období rozpadu feudalismu a nástupu kapitalismu, přičemž cestu k dalšímu rozvoji kapitalistické výroby a společnosti otevíraly buržoazní revoluce. Rychlý rozvoj výrobních sil probíhal již od poloviny 18. století v Anglii, kdežto ve Francii vrcholila právě v druhé polovině 18. století hluboká krize feudalismu, jejíž řešení si doslova vynucovalo provedení „velké“ buržoazní revoluce. Vskutku také *Velká francouzská buržoazní revoluce začala novou epochu v dějinách Evropy*, nepřímo zabezpečovala výsledky předchozí revoluční změny v Severní Americe a ovlivnila hnutí lidu Latinské Ameriky: dávala příklad, jak likvidovat feudálně absolutistické režimy, a zároveň podněcovala vytváření nových vztahů mezi národy či státy. „Deklarace lidských a občanských práv“ francouzského Národního shromáždění z 26. srpna 1789 a její nová podoba vyhlášená jakobínským Konventem v roce 1793 měla velký ohlas v jednotlivých zemích Evropy i v zámoří. Hesly Velké francouzské buržoazní revoluce — rovností, svobodou a bratrstvím — se nadchli všichni významní soudobí myslitelé: Němci Herder, Schiller, Fichte, Rus Radiščev, uherští „jakobíni“, Řek Rigas a další.

Ideje Velké francouzské revoluce byly všude přijímány jako oznámení „nového věku svobody“.¹ Zároveň „vzplanuly naděje národů a odevšud přicházely požadavky nezávislosti a svobody“.² *Revoluční Francie nabídla dosud utlačovaným národům pomoc proti jejich tyranům*. Propagandu revoluční války Francie za osvobození ujařmených národů v Evropě pomáhali šířit i četní emigranti z Belgie, Savojska, Holandska a porýnských států Německého spolku, kteří uprchli či odešli do Francie. Mnozí pak přijímali i ideu světové republiky na zásadách všeobecného bratrství a rovnoprávnosti národů, kterou propagoval J. B. Cloots.

¹ Dějiny světa (překlad z ruštiny — dále DS), sv. 6, Praha 1964, s. 29.

² B. Croce, Geschichte Österreichs im 19. Jht (překlad z italtiny), Zürich 1935, s. 7—8.

Už v roce 1789 zahájili obyvatelé Belgie boj proti tehdejší rakouské nadvládě. Skotská „Společnost přátel lidu“ a zejména podobní „Spojení Irové“ dávali od let 1792—1793 najevo nespokojenost s anglickou nadvládou. Někteří němečtí demokraté z Mohuče pod vedením G. Forstera se pokusili vytvořit „Porýnskou republiku“ na zásadách francouzské revoluce. Nadšeným stoupencem VFBR se stal Ital Filippo Buonarotti, který z francouzské emigrace podněcoval své přátele v Piemontě a Neapoli k povstáním proti vlastním monarchům a proti rakouské nadvládě. Události ve Francii povzbuzovaly i Poláky, kteří se pokusili rozvinout v roce 1793 povstání proti carskému Rusku.

Na Balkáně přijímal ideje VFBR Řek Rigas. Protiturecké nálady balkánských národů měly ovšem vlastní starší zdroje. Navíc mohly balkánské národy využít tlaku Ruska proti Osmanské říši. Povstalecké hnutí Srbů proti turecké nadvládě nabylo roku 1804 podoby národní revoluce.

Uvedené skutečnosti o hnutí národů proti cizonárodní nadvládě umožňují doplnit dosavadní charakteristiku období od 80. let 18. století do 40. let 19. století takto: *Začátek éry buržoazní revoluce se ohlašoval především v Evropě a také v zámoří zároveň jako éra „národnostního principu“, vstupujícího do souboje s přežívajícím a nadále silným „dynastickým principem“.*³

Tento nový činitel ve složitém sociálně ekonomickém a politickém vývoji Evropy a části zámořského světa pokračoval také v období napoleonských válek, v Latinské Evropě i po letech 1814—1815, kdy naopak v Evropě obnovoval kongres vítězů nad Napoleonem ve Vídni v roce 1815 opět nadvládu „dynastického principu“. „Po roce 1815 třímala ve všech zemích otěže vlády protirevoluční strana. Ve všech kabinetech od Londýna až po Neapol, od Lisabonu až po Petrohrad vládli feudální aristokraté.“⁴ Mocenskou zemní zájmy monarchů byly sice protikladné, což platí i o vztazích mezi členy „Svaté aliance“, ale společná nenávisť ke všemu revolučnímu pomáhala překonávat tyto rozpory. Udržet „zákonitost“ čili „pořádek“ na základě „legitimity“ a „viry“ — to bylo cílem kongresů Sváté aliance, jejíž jádro tvořili panovníci Ruska, Rakouska a Pruska.

Svatá aliance neměla snadný úkol. V roce 1820 začala nejdříve ve Španělsku „vojenskodynastická“ a „buržoazně liberální“ revoluce, hned na to

³ H. Kohn, Die Idee des Nationalismus. Ursprung und Geschichte bis zur Französischen Revolution, Frankfurt a. M., 1962. Friedrich Hertz, Nation, nationale Ideologie, Nationalismus — in Grundbegriffe der Geschichte, Gütersloh 1964, s. 243—255. Eugen Lemberg, Nationalismus, I—II, Stuttgart 1964. Sozialstruktur und Organisation europäischer Nationalbewegungen, herausgegeben von Theodor Schieder, München—Wien 1971. Józef Chlebowski, Procesy narodotwórcze we wschodniej Europie Środkowej w okresie kapitalizmu, Warszawa—Kraków 1975. Charles Herod, The Nation in the History of Marxism Thought. The Concept on Nations with History and Nations without History, The Hague 1976. Formirovanije nacionalnych kultur v stranach Centralnoj i Jugo-Vostočnoj Jevropy, Moskva 1977. Europa i świat w epoce napoleońskiej, red. M. Senkowska-Gluck, Warszawa 1977.

⁴ Marx—Engels, Spisy (dále MES), sv. 2, Praha 1958, s. 569.

vypukla revoluce podobného typu proti absolutistickým režimům v Neapolském království a roku 1821 zase v Piemontě. Intervenční vojska francouzská ve Španělsku a rakouská zase v Itálii potlačila tato hnutí, jehož vůdcové — Španěl R. Riego a Ital G. Pepé — se stali známí po celém světě. Úspěšnější byl boj Řeků proti osmanské nadvládě, připravovaný spolkem „Filliki Hetairia“ (Spolek přátel) již od roku 1814 a zahájený nejdříve na území Moldavie r. 1821 a pak na vlastním řeckém území. Svatá aliance sice označila i povstání Řeků za „vzpouru proti zákonnému státu“, ale rozmach sympatií pokrokové veřejnosti jednotlivých evropských zemí pro bojující Řeky ovlivnil vlády zejména v Anglii a také v Rusku v té míře, že řecké povstání mohlo neustále sílit a po rusko-turecké válce skončilo vyhlášením nezávislého řeckého státu (1829). Rovněž Srbové rozšířili v roce 1830 za pomoci Ruska autonomii svého knížectví. Povstání Tudora Vladimiresca r. 1821 ve Valašsku bylo sice vojenskou mocí Osmanů poraženo, ale v důsledku oslabení Turecka po rusko-turecké válce zvětšil se rozsah autonomie obou rumunských knížectví na Dunaji: to vytvořilo vhodné podmínky pro rozvoj rumunského národního vědomí.

Postoj Anglie a také Spojených států severoamerických ve 20. letech 19. století umožnil i lidu bývalých španělských provincií ve Střední a Jižní Americe zahájit novou etapu osvobozeneckých bojů a znemožnit případnou intervenci států Svaté aliance. Tato zahraniční politika získávala anglické vládě přízeň četných Němců, Italů a Poláků, kteří se ve dvacátých letech uchýlovali do Anglie a tam se připravovali k novým zápasům ve své vlasti.

Revolučního a demokratického hnutí nezůstalo ušetřeno ani Rusko, kde vznikaly v letech 1816—1818 tajné spolky, jejichž představitelé promýšleli plán ustavení demokratické republiky. V kyjevské skupině „Sdružení spojených Slovanů“ se pomýšlelo na federativní spojení Rusů, Poláků a také Čechů a Jihoslovanů. Brzy po 26. prosinci 1825 se vědělo i v západní Evropě, že „petrohradské hnutí (děkabristů) proti carskému samodržaví bylo totéž, co se děje ve Francii, Anglii, Americe, Římě, Madridě a Mexiku“. Děkabristé vskutku chápali svůj program jako nutnou odpověď na prožívanou dobu a na obsah revolučního myšlení, které „působí od jednoho konce Evropy na druhý, od Portugalska až po Rusko“.⁵

V červenci 1830 odbily hodiny revoluce opět ve Francii novou „dvánáctou“. Politická nadvláda feudální aristokracie pod vedením Bourbonů byla svržena a nová monarchie Ludvíka Filipa Orleánského se stala „buržoazní“. Revoluční řešení změny moci a režimu ve Francii v létě 1830 povzbudilo nespokojné Belgičany proti holandské nadvládě koncem srpna a v září 1830 nejdříve v Bruselu a pak i jinde v zemi. Příznivá mezinárodní situace zabezpečila povstalcům úspěch.

Pomohl k tomu zejména výbuch povstání polského lidu v tzv. Kongre-

⁵ DS, 6, s. 172. G. Luciani, *La Société des Slaves unis*, Bordeaux 1963.

sovce proti ruské nadvládě v listopadu 1930. Polští povstalci se netajili záměrem obnovit Polsko v jeho historických hranicích z roku 1773, ale jejich síly na takový úkol nestačili.⁶

Červencová revoluce povzbuzovala buržoazně demokratické a osvobozenécké hnutí také v Itálii, kde v únoru 1931 vypukla revoluční povstání ve vévodství parmském a modenském i v papežské oblasti Romagny. Kongres delegátů těchto tří zemí v Bologně vyhlásil heslo politického sjednocení celé Itálie.⁷

Nepřímou formou ohlasu Červencové revoluce v Evropě bylo i hnutí Maďarů na podporu polského povstání a následující jejich úsilí o provedení takových reforem ve správě země, které by vymanily Uhry z přímé závislosti na Vídní.

Revoluce ve Francii podněcovala radikální až revoluční nálady i v sousedních německých státech a státech, jejichž vlády se cítily nuceny zavádět některé omezené reformy. Zároveň povstání Poláků posilovalo starší nálady za vytvoření jednotného Německa. Tyto nálady vyjádřila radikálně slavnost na zámku Hambach (u Neustadtu v Bavorsku) v květnu 1832, na níž četní řečníci horovali pro sjednocenou německou republiku apod.⁸

Jak je zřejmé, začal se od roku 1830 prosazovat v Evropě znovu „národnostní princip“. To se projevilo i tím, že liberální a zejména demokratické kruhy v západní Evropě anebo také v německých státech sympatizovaly s Poláky, Italy, Maďary anebo i s jinými národy a navazovaly spolupráci na zásadě „svobody národů“.

Výsledky Červencové revoluce však nebyly takové, aby se o ně mohlo opřít hnutí demokratů a revolucionářů v jednotlivých zemích. Projevy některých francouzských veřejných činitelů na přelomu let 1830—1831 ve prospěch Poláků sice dávaly polským povstalcům určitou naději na zahraniční pomoc, ale nejen anglický ministr zahraničních věcí lord Palmerston, ale i francouzský král Ludvík Filip a nový francouzský předseda vlády C. Periér odmítli „vměšovat se“ do polských záležitostí. Neúčinné byly i projevy pařížského výboru pro osvobození Italů. Historik 19. století trpče a právem poznamenal v této souvislosti: „Když Francie vyzvala národy k povstání, přenechala je nakonec jejich katanům.“⁹ Povstání Poláků a Italů se stala nakonec „záležitostí“ Ruska a Rakouska: rakouská

⁶ Historia Polski, II, 3 (1764—1864), Warszawa 1958. „Polské otázky“ budeme věnovat v jednotlivých kapitolách značnou pozornost.

⁷ G. Candeloro, Istorija sovremennoj Italii, III. Nacionalnaja revolucija (překlad z italštiny), Moskva 1962. Také „italské otázky“ (sjednocení a osvobození Italů) věnujeme velkou pozornost.

⁸ Einheit und Freiheit. Die deutsche Geschichte von 1815—1849 in zeitgenössischen Dokumenten (vorbereitet von K. Obermann), Berlin 1950, s. 108—123.

⁹ Croce, c.d., s. 106. Stížnosti současníků na francouzskou politiku z let 1830—1831 připomínal Engels v článku „Hnutí z roku 1847“, MES, 4, s. 463.

vojska potlačila povstání v italských zemích již v březnu 1831, ruská armáda musila bojovat proti polským povstalcům až do září 1831.

Pokus cara Mikuláše I. zasáhnout spolu s Rakouskem anebo i s Pruskem proti revoluci ve Francii byl sice ostatními členy Svaté aliance odmítnut, ale hrozba obnovy Polska sjednocovala tři „východní“ monarchie proti hrozbě revoluce vůbec. A tak v září 1833 se sešli v Mnichově Hradišti car Mikuláš I., císař František I. a král Bedřich Vilém III., „aby okázale projevíli před revolucionáři všech zemí těsné přátelství tří východních panovníků“.¹⁰ Tento *postoj Ruska, Rakouska a Pruska ještě více prohluboval rozdíly a rozpory mezi „Západem“ a „Východem“*.

Průmyslově nejvyspělejším státem na světě se stávala již od přelomu 18. a 19. století Anglie: ve 30. a 40. letech 19. století byla Anglie doslova „průmyslovou dílnou světa“. V polovině 19. století žila v Anglii již celá třetina obyvatelstva ve velkých městech, přičemž v továrnách, dolech a na stavbách pracovalo v té době 37,6 % všeho výdělečně činného obyvatelstva.¹¹ A tak nebylo divu, že se v Anglii poprvé v dějinách světa projevil jasně hlavní společenský rozpor v lůně vznikající kapitalistické společnosti: rozpor mezi prací a kapitálem, rozpor mezi velkoburžoazií a proletariátem. Dělnictvo se stalo v Anglii hlavní společenskou silou také v politickém boji maloburžoazie a střední buržoazie proti nadvládě pozemkové aristokracie a finanční velkoburžoazie v Horní sněmovně. Pod tlakem prvních táborů lidu a demonstrací z let 1830—1832 svolili lordi k reformě parlamentu tak, aby se i průmyslová buržoazie mohla podílet na státní moci. Lidové masy a zejména dělnictvo ovšem vyšly naprázdno.

Radikálně smýšlející vzdělanci se začali proto spojovat s dělnickým hnutím, které již mělo zkušenosti ze stávkových bojů z dvacátých let a které získalo v pracích politických ekonomů (A. Smith, D. Ricardo) teoretické argumenty pro své hospodářské boje. Zatímco stoupenci R. D. Owena chtěli v letech 1829—1834 dojít k „novému uspořádání věcí“ v Anglii zakládáním odborových spolků a prováděním stávek, jiná část demokratických vzdělavců a dělníků zahájila po rozbití tradeunionistického „Velkého národního shromáždění“ v roce 1836 agitaci za rozvinutí politického hnutí. Zkušenosti z bojů za reformy a demokratické volební právo z let 1830—1832 (James B. O'Brien) byly využity při sestavování „Lidové charty“ londýnského „Sdružení dělníků“ v roce 1836.

Hnutí „charistů“ z let 1838—1839 a znovu v letech 1840—1842,¹² kdy bylo založeno „Národní chartistické hnutí“, vláda sice v létě 1842 odrazila (tehdy hrozilo vypuknutí generální stávky v celé Anglii), ale nápor

¹⁰ Dějiny diplomacie, I, Praha 1961, s. 471.

¹¹ Literaturu o „průmyslové revoluci z hlediska rozvoje dělnického hnutí uvádí první díl sovětské publikace Mezinárodní dělnické hnutí, I, Praha 1980, s. 104—116 (práce J. Kuczynského, R. Marxe, F. V. Potomkina a jiných).

¹² Literaturu o chartistech viz rovněž v Mezinárodním dělnickém hnutí (dále MDH), I, s. 263—272.

demokratických sil a dělnických mas vytvořil v Anglii dostatečný prostor pro další činnost pokrokových spolků i dělnického hnutí. Mezi nejvýznamnější demokratické organizace patřila od roku 1845 „Společnost bratrských demokratů“ (Fraternal Democrats), navazující na starší „Londýnské demokratické sdružení“. Funkcionáři „Bratrských demokratů“ (Julian Harney, básník Ernest Jones a další) měli blízko k chartismu, konkrétně k Jamesu O'Brienovi, Feargusu O'Connorovi a dalším. Značná svoboda spolková a tisková umožňovala politickým emigrantům z evropských zemí nejen pobyt v Anglii, ale i činnost ve zmíněné „Společnosti bratrských demokratů“, která navazovala styky s podobnými radikálními a revolučními organizacemi jinde v Evropě, a to na zásadě ideje mezinárodní solidarity demokratických a revolučních sil.

I když zůstala ve Francii po roce 1830 zachována monarchie, kapitalismus se tu rozvíjel poměrně úspěšně. Ve Francii však nedocházelo k takové koncentraci průmyslu a dělnictva jako v Anglii: v samé Paříži převažovaly ještě ve 40. letech spíše dílny do 10 pracovníků a v Lyonu ještě ve 30. letech převládala rozptýlená manufaktura. A právě ve Francii byly silné tendence ke vzniku a vývoji maloburžoazního socialismu. Zároveň bylo dělnictvo ve Francii ve 30. a 40. letech dosti početné, a to vytvářelo dobré předpoklady pro vedení častých a rozsáhlých dělnických bojů. Povstání v Lyonu 1831 a 1834 anebo v Paříži 1832 a 1834 dostávala charakter dělnických bojů, i když původním záměrem hnutí bylo vybojovat demokratickou republiku. Zároveň přežívala ve Francii tradice spikleneckého charakteru revolučního úsilí pokračovatelů odkazu Babeufa a Buonarrotiho: to se projevilo ve vzniku nových tajných organizací a v pokusech o nová povstání proti monarchii (A. Blanqui v letech 1835 a 1839).

Také ve Francii bylo ve 30. a 40. letech vybojováno tolik svobody spolkové činnosti a tisku, že se tu mohli uchýlovat do politického azylu tisíce emigrantů z různých evropských zemí včetně Irska a Ruska a že se tu mohly rozvíjet radikálně až revolučně demokratické ideje včetně utopického a revolučně utopického socialismu a komunismu (Cabet, Proudhon, Th. Dézamy, Considérant a jiní). Byly zakládány i dělnické organizace, z nichž „Dělnický svaz“ usiloval podle vzoru anglických chartistů o navázání styků s dělníky různých zemí. „Union Ouvrière“ měla v roce 1843 v programu zásadu třídní solidarity dělníků uvnitř Francie a přes její hranice.¹³

Průmyslová výroba se rozvíjela ve 30. a 40. letech 19. století také v západních — porýnských — státech či zemích Německého spolku. Odstranění feudálních pořádků za francouzské nadvlády a nález velkých ložisek uhlí a železné rudy — to vše umožnilo zahájení éry industrializace

¹³ V. P. Volgin, *Ideje socialismu a komunismu vo francuzskich tajnych občestvach 1835—1847 gg.*, *Voprosy istorii* 1949, 3, s. 63—81. Týž, *Francuzskij utopičeskij socializm*, Moskva 1962, s. 99 ad.

rýnsko-vestfálské oblasti. Buržoazie těchto německých zemí dokonce prosadila v roce 1834 dohodu o zřízení celního spolku (Fr. List) západoněmeckých a severoněmeckých oblastí: liberální buržoazie v Prusku se však politicky neprosadila. Nastoupení krále Bedřicha Viléma IV. v roce 1840 vzbudilo na čas určité naděje na změnu kursu, ale radikálně opoziční autoři se přesvědčovali již v letech 1842—1843 o opaku: mezi zklamané patřil i Karel Marx, který podobně jako mnozí jiní demokraticky smýšlející Němci odešel do exilu.¹⁴

Na rozdíl od Anglie, Francie, západních částí Německého spolku, Belgie a Holandska byly říše ruská, rakouská a zejména pak osmanská hospodářsky a politicky zaostalé. Zatímco o Rusku se v západní Evropě a také v zemích Německého spolku nebo v rakouské říši (u Němců-Rakušanů a u Maďarů) se začalo hovořit již od konce 18. století jako o rozpínavé a agresivní říši, Rakousko se stávalo za vlády knížete Kl. Metternicha symbolem politického zpátečnictví. V důsledku málo rozvinutého národního vědomí neruských národů či národností carské říše stali se hlavními a nejvíce nebezpečnými protivníky carské nadvlády především Poláci. Naproti tomu panství Habsburků vyvolávalo u více národů velkou nenávisť, která vrcholila v osvobozenec-ký boj, a to především u Italů¹⁵ a pak i u Poláků.¹⁶ Od druhé poloviny 20. let 19. století zahájili opozici proti Vídni také Uhři-Maďaři, jejichž liberální hnutí si dávalo za cíl dobýt nezávislost Uher: nejdříve ovšem šlo o vytvoření národního (uherskomadžarského) průmyslu. Kossuthův Pestí Hirlap (od r. 1841) se stával základnou tohoto národního úsilí. Postupně v druhé polovině 40. let vznikala v Uhrách radikální demokratický směr v uherskomadžarském opozičním (protirakouském) hnutí, který vyvrcholil v činnosti skupiny pokrokové a velmi radikální mládeže (M. Tancsics, S. Petöfi), nazvané „Mladé Uhry“. Tato skupina dokazovala nutnost zrušení feudalismu a absolutismu, navrhovala nutnost zrušení feudalismu a absolutismu, navrhovala osvobození rolníků a propagovala nezávislost Uher, dokonce chtěla samostatné Uhry v republikánské podobě.¹⁷

Také v Rusku se projevil vliv Červencové revoluce z roku 1830 a dostávala se tu ve známé pokrokové ideologie ze západní Evropy a z Německa. M. Ju. Lermontov vítal pařížskou revoluci z července 1830 jako nový „prapor svobody“. Tradice děkabristů pokračovala v Rusku ve 30. a 40. letech činností skupiny radikálně smýšlejících vzdělanců kolem A. Gercena a N. P. Ogarjeva, kteří se stali stoupenci republikánské ideje a horo-

¹⁴ Viz pozn. č. 7 v kapitole I, 4.

¹⁵ Viz předchozí poznámku 7.

¹⁶ Zatímco povstání z roku 1830 bylo namířeno proti carismu, krakovská revoluce 1846 mířila proti Rakousku. S. Kieniewicz, *Historia Polski 1795—1918*, Warszawa 1975, s. 160 ad.

¹⁷ *Die Geschichte Ungarns*, Budapest 1971, s. 295. *Istorija Vengrii*, II, Moskva 1971, s. 47 ad.

vali i pro učení některých evropských socialistů: znali nejen Fourriera nebo Proudhona, ale i Leroux a také Weitlinga. Čadajev, Bělinskij a další ruští vzdělanci odsuzovali nevolnictví a feudální zřízení ve své vlasti. Bělinskij, Gercen, Ogarjev i další dovršovali v druhé polovině 40. let své sociálně politické názory na úroveň evropských radikálních až revolučních demokratů nebo dokonce i stoupců socialismu: rovněž se nadchli soudobou „filozofií činu“ a přijímali poznání o nutnosti společenského osvobození.¹⁸

V Rusku však zůstalo jen při pokusech o organizaci literárních spolků: jejich další činnost byla zakazována. Část ruských vzdělců proto odešla do politické emigrace: byl mezi nimi především M. A. Bakunin.

Vzhledem k absolutistickým formám většiny vlád zemí Německého spolku, italských států a celé rakouské říše staly se politickou reprezentací Němců, Italů, Poláků a některých dalších národů jejich emigrantské spolky v západní Evropě: zejména ve Francii, Anglii, Švýcarsku anebo v Belgii. Příslušníci jmenovaných národů nacházeli v západní Evropě možnost tvorby politických programů, s nimiž vystupovali od začátku 30. let a později. Budíž tu okamžitě poznamenáno, že se v tomto úsilí do- stávalo emigrantům podpory od domácích demokratů.

Mladí účastníci poražených povstání v italských státech ze začátku 30. let se postupně uchýlovali do Švýcarska nebo do Francie, kde již v roce 1830 založili spolek „Mladá Itálie“, v jehož čele stanul tehdy šestadvacetiletý Giuseppe Mazzini,¹⁹ zapálený vlastenec a revolucionář, zásadní odpůrce habsburské monarchie. Program „Mladé Itálie“ znamenal nepochybný pokrok ve vývoji italského osvobozeneckého hnutí, a to jak organizačně, tak zejména myšlenkově ve srovnání s hnutím karbonářů ze 20. let: zatímco karbonáři většinou nepřekračovali požadavek konstituční monarchie v Itálii, Mazzini a jeho přívrženci (mezi nimi vynikal Giuseppe Garibaldi) usilovali o vytvoření buržoazně demokratické republiky.

Činnost „Mladé Itálie“ se stala příkladem zakládání podobných spolků v prostředí emigrantů z řad dalších národů. V roce 1834 podnítil Mazzini — za svého pobytu ve Švýcarsku — založení „Mladé Evropy“, jejímiž členy se staly „Mladé Švýcarsko“, „Mladé Polsko“ a „Mladé Německo“. Program „Mladé Evropy“ vycházel ze dvou hlavních zásad, přesněji řečeno z „dvozásady“: z „národnostní myšlenky“ a ze „sbratření národů“. Nová „mladá Evropa“ nesmí zachovat moc dynastií, ale stane se souhrnem „vlastí“ neboli národů, které mají plnit určitě, každému národu vlastní „poslání“. Jen svoboda a samostatnost národů, které si navzájem pomáhají, umožní další nutný pokrok celého lidstva.²⁰

¹⁸ A. I. Volodin, *Načalo socialističeskoj mysli v Rossii*, Moskva 1968.

¹⁹ Základní literaturu a vyličení činnosti Giuseppa Mazziniho viz u Candeloro, c. d., III, s. 121. Otto Vosler, *Mazzinis politisches Denken und Wollen in den geistigen Strömungen seiner Zeit*, Beiheft 11 der Historischen Zeitschrift, Jhg 1927, s. 6—33.

²⁰ Úryvky z Mazziniho díla uveřejnil K. Tůma, *Bojovníci za svobodu*, Praha 1901,

Podobné názory na uspořádání Evropy vyslovovali také polští emigranti. Příslušníci tzv. Velké emigrace byli přijímáni všude kam prchali s obdivem a uznáním: stávali se symbolem či příkladem statečného boje proti despotické nadvládě. Bylo tomu tak v Německu, Uhrách i v západní Evropě. Protože sociální struktura skoro desetitisícové masy polských běženců byla velmi pestrá — do emigrace odešli i magnáti, příslušníci střední šlechty a zemani, měšťané a vzdělanci nebo prostý lid —, rozpadávaly se polské kolonie v jednotlivých státech v několik ideově politických táborů; to se ostatně projevilo již v průběhu Listopadového povstání (1830).²¹

Francie a Anglie využily činnosti skupiny zvané „Hotel Lambert“ jako nástroje své zahraniční diplomacie a politiky. Kníže Adam Czartoryski,²² kdysi ministr zahraničních věcí Alexandra I., vytvořil v krátké době po r. 1831 zejména v balkánských zemích poměrně dobře fungující síť polských agentů: na základě informací o životě v rakouské říši a na Balkáně podněcoval Czartoryski politiku západních států proti Rusku nebo i proti Rakousku s cílem obnovit Polsko v historických hranicích z roku 1772 a pochopitelně nadále na zásadě politické moci šlechty a krále. Naproti tomu část organizace „Polská demokratická společnost“ se sídlem v Paříži hlásala radikální rozchod se šlechtou: takto se vyslovoval r. 1832 T. Krępowiecki a také skupina Poláků z Poitiers požadovala radikální agrární program (manifest z roku 1836). Nejradikálnější sociální program pro příští svobodné Polsko vyhlašovaly tzv. Hromady polského lidu, které měly svá sídla v Anglii (1835—1848). Členové „Gromad“, kteří mimo jiné hlásali solidaritu Poláků s utlačovaným poddaným lidem Ruska a jiných národů, se velmi sblížili s anglickými chartisty. Radikálně smýšlející Poláci ve Francii hledali hned po roce 1830 spojení s francouzskými revolucionáři (Buonarottim, Blanquim), ale po ztroskotání již zmíněných povstání v Paříži byla většina těchto Poláků vypovězena z Francie. Ve Švýcarsku spolupracovala část těchto Poláků s Mazzinim a založili tu „Mladé Polsko“ (1834—1839), jemuž v čele stál historik a demokrat Joachim Lelewel. „Mladé Polsko“ vyhlásilo demokratickorepublikánský program, ale nevyjádřilo se dost jasně o velkostatkářské půdě.

Všechny skupiny polské politické emigrace se pokoušely podnitit projev nespokojenosti i doma ve vlasti s cílem vyvolat nové povstání proti záborcům. Člen „Svazu polského národa“, kněz Piotr Ściegienny, se pokusil r. 1844 vyvolat rolnické povstání v Kongresovce. Jeho mladší druh

s. 34—70. Mazzini začal formulovat „národní úkoly“ jako součást „mezinárodního hnutí“ za „novou Evropu“.

²¹ Viz předchozí poznámky 6 a 16. V Německu se projevil ohlas Listopadového povstání 1830—1831 v četných projevech sympatií Polákům a skládáním „písní o Polácích“. Tyto „Polenlieder“ ovlivňovaly ještě na začátku 40. let mladého Engelse.

²² M. Handelsman, Adam Czartoryski, II, Warszawa 1949. J. Skowronek, Bałkańska polityka Hotelu Lambert 1833—1856, Warszawa 1976.

E. Dembowski propagoval provedení lidové revoluce. V únoru 1846 se stal Dembowski jedním z předáků povstání Poláků v Krakově, které ohlašovalo začátek nové revoluční etapy, vrcholící roku 1848.

Do politické emigrace na Západ šli i četní Němci. Na projev za sjednocení německých států na hambašské slavnosti v roce 1832 a hlavně na pokus menší radikální skupiny ve Frankfurtu nad Mohanem provést převrat a vyhlásit německou republiku v roce 1833, anebo i na činnost tajné „Společnosti lidských práv“ v Hessensku (Georg Büchner a jiní) z let 1833—1834 odpověděly vládnoucí kruhy Německého spolku persekucí pokrokového tisku a jednotlivých osobností. Nepříznivé společenské a politické poměry v německých státech po roce 1833 donutily celou řadu demokraticky smýšlejících osobností opustit vlast a uchýlit se do emigrace. V Paříži pak založili tito emigranti spolek „Německý lidový svaz“ (Börne), který sdružoval řemeslníky, dělníky a příslušníky inteligence. Tento spolek byl napojen na domácí „Společnost pro lidská a občanská práva“. Po potlačení povstání v Paříži z roku 1834 byl „Německý lidový svaz“ zakázán a na jeho místě vznikl tajný „Svaz psanců“, který měl blízko k tehdejší francouzským republikánskorevolučním spolkům pod vedením Blanquiho. *Mezinárodní ráz a cíl své činnosti vyjádřil „Svaz psanců“ v 2. článku svých stanov takto: Úkolem Svazu psanců je osvobození Německa ze jha potupné poroby a nastolení i zachování sociální a politické svobody a jednoty lidu nejprve v územních oblastech náležejících k německému jazyku a mravu, posléze pak i u ostatních národů na zemi.*²³ V roce 1836 vznikla z levého křídla Svazu psanců nová společnost „Svaz spravedlivých“. Po ztroskotání nového pokusu o povstání v Paříži v roce 1839 byli funkcionáři „Svazu spravedlivých“ z Francie vypovězeni.

Část členů „Svazu spravedlivých“ odešla do Švýcarska, kde působil od roku 1834 spolek „Mladé Německo“ mazzinovského typu. Zde byl činný G. Büchner, působil tu A. Becker a jiní. Část příslušníků „Mladého Německa“ se spojila s nově příšlymi členy „Svazu spravedlivých“, mezi nimiž vynikl W. Weitling, původně vyučený krejčí, který se ve Francii vzdělával ze spisů Fourierových a hlavně z Dézamyho. Už v roce 1838 sepsal Weitling návrh nejbližší budoucnosti: kniha „Lidstvo, jaké je a jaké by mělo být“ vzbudila živou pozornost. Ve Švýcarsku vydal Weitling svůj nejdůležitější spis „Záruky harmonie a svobody“, jehož obsah zaujal i Marx a Engelse.²⁴ Nový Weitlingův spis „Evangelium chudého hříšníka“ (1843) dal švýcarským úřadům záminku k odsouzení a vypovězení tohoto „prvního německého proletářského teoretika, komunistického agitátora a revolucionáře“. Weitling odešel do Londýna.

V Anglii vyvíjela činnost další část „Svazu spravedlivých“, která záro-

²³ MDH, I, s. 257 ad.

²⁴ W. Seipel-Höpper, Wilhelm Weitlings Vorstellungen von der Zukunft, Jahrbuch für Geschichte, Bd 7, Berlin 1970, s. 75 a 95.

veň založila „Komunistický dělnický spolek“. Engels později napsal, že „od té doby, co se těžiště Svazu spravedlivých přesunulo do Londýna, vstoupil do popředí činnosti svazu nový moment: německý svaz se zvolna přeměnil v mezinárodní. Ve spolku byli kromě Němců a Švýcarů také příslušníci všech jiných národností, kteří používali k dorozumění s cizinci němčiny, tedy i Skandinávci, Holanďané, Maďaři, Češi, Jihoslované a také Rusové a Alsasané²⁵ V roce 1847 se „Svaz spravedlivých“ přejmenoval na „Svaz komunistů“.

Do emigrace prchali i četní Irové, kteří i ve 30. a 40. letech pokračovali v hnutí odporu proti anglické nadvládě. Doma ve vlasti založili představitelé irské buržoazní či maloburžoazní inteligence v roce 1842 spolek „Mladé Irsko“: jeho radikální členové připravovali nové hnutí za úplné osvobození Irska. Anglické chartistické hnutí, v jehož řadách pracovali i předáci irského původu, vyhlášovalo již od 30. let požadavek zrušení unie mezi Anglií a Irskem, která byla vncucena Irům v roce 1801.

V politické emigraci na Západě byly zastoupeny také národy „východní“ Evropy. Jejich příslušníci se tu dostali do styku s mazzinovskou „Mladou Evropou“ a stávali se i členy jiných mezinárodních spolků. Mladí rumunští vzdělanci v Paříži založili spolek „Mladé Dákorumunsko“ („Ținăra Daco-Românie“).²⁶ O hnutí „Mladých Uher“ ze 40. let, kterého se tolik obával kancléř Metternich, byla učiněna zmínka na začátku této kapitoly (viz pozn. 17). Maďarská kolonie v Paříži nebyla před rokem 1848 početná, ale její členové ovlivňovali francouzské „veřejné mínění“.

Období od konce 18. století do poloviny 19. století lze charakterizovat stručně takto:

Postupně od konce 60. let 18. století a v první polovině 19. století se začal prosazovat v Evropě a v Americe kapitalismus jako nový sociálně ekonomický a politický řád. Nejvíce průmyslově rozvinutými zeměmi-státy se staly v té době Anglie, dále Francie, USA a západní území států Německého spolku. Naproti tomu na většině území Pruska, Rakouska, hlavně Ruska a na Balkánu, také ve většině států střední a jižní Itálie a ve Španělsku nebo i ve Skandinávii dlouho převažovalo rolnické obyvatelstvo. Ve východní a jižní Evropě převažovaly v jednotlivých státech a státecích absolutistické režimy, které se udržely až do roku 1848 a později. Protifeudální a protiabsolutistická hnutí sice dostávala i tu podobu revolučních nebo osvobozeneckých povstání, ale zpátečnické síly v jednotlivých zemích, opírající se o Svatou alianci, byly ve 20. a 30. letech ještě hodně silné. Došlo sice k rozporům mezi Anglií a Francií na jedné straně a Ruskem na straně druhé, ale tyto rozpory se týkaly především vlastních mocenských zájmů, kdežto ve vztahu k revolučním hnutím došlo mezi velmocemi nakonec ke shodě.

²⁵ K. Marx—B. Engels, Vybrané spisy, II, Praha 1958, s. 354.

²⁶ Viz můj přehled o Rumunech v období revoluce 1848 v Časopise Matice moravské, 1982, 3—4, s.

Součástí anebo formou protifeudálního a protiabsolutistického hnutí se stala i národně sjednocovací a osvobozovací hnutí. Období od VFBR se stalo nejen „epochou rozmachu buržoazie“, ale „buržoazně demokratických hnutí a buržoazně národních hnutí zvláště...“²⁷ Velká francouzská revoluce podnítila vlastence a revolucionáře německé, irské, belgické, italské, polské a další. Úspěšně se rozvíjelo hnutí Srbů a Řeků, v západní Evropě pak Belgičanů, v Americe se zvedl lid španělských kolonií. Mezinárodně nejznámější se stala od roku 1830 „polská otázka“, dále „italská otázka“ a „německá otázka“. Permanentně trvala „irská otázka“. V průběhu 30. a 40. let vznikaly a prohlubovaly se desintegrační procesy v rakouské říši (povstání Italů, revoluce Poláků v Krakově, hnutí Maďarů proti vídeňskému centralismu, všeslovanské tendence v národně kulturním hnutí Čechů, Jihoslovanů a Slováků). Na Balkáně vzbuzovalo pozornost západní Evropy protifeudální a národně sjednocovací hnutí Rumunů, změny na knížecích trůnech v Srbsku a také v Řecku.

Překážkou rozvoje národně sjednocovacích a národně osvobozeneckých hnutí byla Svatá aliance. Představitelé Ruska, Rakouska a Pruska, podle okolností i Francie a některých italských států spolu s jinými se domlouvali na kongresech ve Vídni, Cáchách, Opavě a Lublani v letech 1815 až 1822, první tři jmenované mocnosti pak znovu po roce 1830 na právu a povinnosti (!) zasahovat do záležitostí cizích zemí-národů s cílem zachovat stávající politickou a sociálně ekonomickou strukturu. Tento „intervenci princip“ reakčních velmocí dokazovali a obhajovali někteří soudobí filozofové a právníci.²⁸

Tendence „národního principu“ však stále sílila. Těsně před rokem 1848 zjišťovali francouzští autoři, že „neomylná znamení ohlašují, že národnostní otázka spolu se sociálními problémy převládnu během několika málo let nad ostatními otázkami evropského kontinentu“.²⁹

Uvedené okolnosti podněcovaly řadu myslitelů, vědců a politiků k úvahám o tom, co je vlastně národ, kdo má na něj právo a jaké jsou jeho úkoly — úkoly národů — v rámci „lidstva“.

Častější vzájemné styky představitelů jednotlivých národů, zakládání organizací bez rozdílu národnosti — to zároveň přibližovalo a podněcovalo také tendenci vědomého internacionálního sblížení demokratů³⁰ a zejména socialistů.

²⁷ V. I. Lenin, Spisy, sv. 21, Praha 1959, s. 142—143.

²⁸ H. Müller, Die Krisis der Interventionsprinzips der Heiligen Allianz, Jahrbuch für Geschichte, Bd 14, Berlin 1976, s. 11.

²⁹ E. Birke, Frankreich und Ostmitteleuropa, Graz—Köln 1960, s. 121.

³⁰ A. Hanschmidt, Republikanisch-demokratischer Internacionismus im 19. Jht. Ideen - Formen - Organisationsversuche (Historische Studien, Heft 430, 1977, s. 111 — užívá termín „měšťanská levice“.

2. Představa o podstatě „národa“ a o podmínkách práva na „národ“ (v období před rokem 1848)

Mnohé z idejí, které byly nejvíce charakteristické pro století osvícenství, se zrodily v Anglii. Zde vznikla již v druhé polovině 18. století díla, která kritizovala stát a vůbec soudobé uspořádání společnosti a která na základě této kritiky žádala „politickou spravedlnost“ v duchu „rozumového“ anebo „mravního pokroku“ a na základě staršího „přirozeného práva“. Tato díla se nejdříve uplatnila v anglických koloniích Severní Ameriky. Provolání bojujících obyvatel těchto kolonií proti nadvládě bývalé mateřské země za svobodu, nezávislost a demokracii, zejména pak „Prohlášení nezávislosti“ z roku 1776 měla zpětně velký vliv v Evropě.¹ Toto „Prohlášení“ a také federativní podoba Spojených států severoamerických ovlivňovaly ještě dlouho v polovině 19. století i později mnohé politické publicisty ze západní Evropy, v Německu, v habsburské monarchii a také na Balkáně.

Nejvíce ucelenou podobu dostalo osvícenství ve Francii. Díla známých autorů o „duchu zákonů“, „o mravech a duchu národů“, o „původu nerovnosti“ a o „zásadách politického života“ připravovala cestu k velké buržoazní revoluci z let 1789—1793: napomáhala vytvářet a šířit vědomí o nutnosti revolučního řešení společenských změn ve Francii a jinde ve světě.²

Osvícenská kritika feudalismu a absolutismu připravovala půdu pro pochopení významu národů jako spravedlivější a účelnější formy organizovanosti (dělení) lidstva, než byly až dosud existující státy a říše. Už italský Vico a pak Francouzi Voltaire, Condorcet a další přisuzovali „národům“ (nation) nebo „vlastem“ (patria - patrie) cíl nebo dokonce povinnost usilovat o politické svobody proti absolutismu. Zároveň s horizontálním rozšířením a vertikálním prohloubením obsahu pojmu „národ“ („nation“ je souhrn provincií či zemí a zároveň jej tvoří nikoli privilegovaní, ale i lid) vidělo osvícenství národy v úzké souvislosti s „lidstvím“ či se „světem“: většinou se však tato velká „vlast“ národů viděla především v Evropě.

Dělení Evropy na „národy“ bylo běžné již ve středověku, přičemž např. papežské koncily znaly 5 nebo 6 hlavních „národů“: Němce, Francouze, Italy, Angličany, Španěly, někdy i Portugalce a jiné. Ti ostatní — např. Skotové, Irové, Dáni, slovanské, baltské nebo balkánské národy — byli pro

¹ Marx ještě později zdůrazňoval skutečnost, že v USA „vznikla poprvé... myšlenka jednotné velké demokratické republiky“ a právě v USA „byla proklamována první deklarace lidských práv“, takže tak byl „dán první podnět pro evropskou revoluci 18. století“. MES, 16, s. 51.

² Autoři dějin francouzského osvícenství možná poněkud nadsazeně, ale právem tvrdí, že Bastila byla již před dobytím roku 1789 zbavena své nedobytnosti palbou idejí z děl Ch. L. Montesquieua, Voltaira, J. J. Rousseaua, D Diderota a dalších.

západoevropské vzdělance jen „lid“ nebo „národnost“. Jak známo, měl termín „natio“ v ranném středověku význam místa původu (tedy „národnosti“), kdežto privilegovaní obyvatelé tvořili „populus“. Postupně od 16. do 18. století dostával termín „nation“ ve Francii, Anglii a Španělsku význam souhrnu privilegovaných vrstev sjednocených velkých států (středověkých „národních“ států). Francouzský slovník z roku 1771 vysvětluje pojem „nation“ takto: Je to „lid“, nebo jsou to obyvatelé Burgundska, Champagne, Pikardie, Normandie a Bretagne, kteří dohromady tvoří „francouzský národ“.³

V průběhu 18. století došlo v Anglii a ve Francii ke ztotožnění pojmů „stát“, „národ“ a „vlast“, ale zároveň se začalo rozlišovat mezi „lidem“ čili národem na jedné straně a „státem“ na straně druhé.

Mnozí osvícenci považovali lidstvo za velký organický celek, jehož součástí měly být i národy či kultury mimoevropské. Protože znakem „národa“ je vzdělanost, mělo patřit do „Evropy“ i Rusko (mělo Akademii!). Zároveň považovali osvícenci Evropu za zvláštní kulturně politický a hospodářský celek. Umění, životní styl, věda a také průmysl — to odlišuje Evropu od Asie a vytváří z ní jednu „velkou vlast“, stojící nad jednotlivými vlastmi či národy. Ale i Evropa je podřízena „lidstvu“ či „lidskosti“ — psal Montesquieu. Také Rousseau, který jinak kritizoval dost ostře ty neb ony životní formy v Evropě, se domníval, že právě v duchovním životě a způsobem životního stylu nejsou již jen Francouzi nebo Němci či Angličané a Španělé, ale existují jen „Evropané“. Zatímco Asie a Afrika představují konglomeráty národů-etnik, je Evropa „pravé společenství“ — je to jednota vědy, kultury a mravů.⁴

Zatímco ve francouzském osvícenství převládala představa, že lidstvo spěje k jednotné „civilizaci“, přičemž někteří autoři se domnívali, že právě francouzská kultura a sama francouzština vytvoří základ této celosvětové civilizace, německý osvícenec a „průkopník“ romantické filozofie J. G. Herder považoval lidstvo za jednu velkou „rodinu“, která se skládá ze všech jazykových pospolitostí, které mají právo a povinnost pěstovat svůj jazyk. Herder považoval právě jazyk — rodnou řeč — za nástroj rozvoje intelektu a charakteru daného národa. Latina jako univerzální jazyk středověku znemožnila účast lidu na „veřejném životě“: proto zůstávala tak velká část Evropy „barbarská“. Cizí jazyk byl takřka tisíc roků nadřazen mateřským jazykům, které jsou přece přirozeným prostředkem dorozumění obyvatel, a tak ztratily mnohé dávné evropské národy (Völker) poslední zbytky památek vlastní literatury a bylo jim znemožněno vytvořit vlastní národní zřízení a národní (national) charakter. Podle

³ Fr. Hertz, Nation, nationale Ideologie, Nationalismus — in Grundbegriffe der Geschichte, s. 246 ad.

⁴ Rousseau proto doporučoval, aby se evropské státy-národy spojily v jednu federaci s celoevropským sněmem: to by mohlo odstranit příčiny válek. Nadnárodní či nadstátní vědomí bylo velmi časté u všech osvícenců.

Herdera má právo na rozvoj vlastního (rodného) jazyka každá, i ta nejmenší národní pospolitost. „Kdo zatlačuje můj jazyk, chce mi uloupit rozum a mrav, čest i práva mého národu.“ Perspektivy rozvoje jednotlivých národů či národností jsou sice různé, buď příznivé, když národy např. obývají mořské pobřeží, nebo nepříznivé, jsou-li sousedé příliš silní, ale existující stát by neměl překračovat hranice svého lidu. Nejvíce přirozený je ten stát, který je jedním národem s jedním národním charakterem.

Herder rozeznával „osvícené“ a „neosvícené“, nebo podobně jako Rousseau „přírodní“ národy, ale nepovažoval toto dělení za „jakost“ národů, nýbrž za vývojový stupeň jednotlivých národů, které v důsledku zeměpisných a klimatických podmínek měly příznivější nebo nepříznivé podmínky svého růstu. Za svou osobu projevil Herder sympatie snahám opožděných, utiskovaných nebo diskriminovaných národů-národností.⁵

Sympatie pro tyto národy — slovanské a baltské — sdílel koncem 18. století také historik A. G. Schläzer, který chtěl podobně jako Herder, aby světové dějiny daly slovo všem, a nikoli jen „historickým“ národům.⁶

„Historické národy“ — to byli v Evropě, jak se soudilo především v západní Evropě, nejdříve Francouzi, Angličané, Španělé a také Němci i Italové, protože měli tradici vlastní státnosti již v podobě středověkých říší či států. Tato souvislost mezi státní a národní existencí byla Angličanem Ed. Burkem pochopena tak, že „národ“ je především „historická osobnost“, resp. „historický organismus. Národ byl pro Burka a některé další myslitele jeho doby organismus, který vznikl v důsledku „historie“ na určitém a stálém území“ „osobnost“ či „organismus“ národa tvoří stát (jeho vládnoucí vrstvy). Ve státě se mluví (musí mluvit) jedním jazykem — soudilo se v Anglii a ve Francii. Zatímco z Herdera lze vyvodit poučku „Jeden jazyk, jeden národ“, francouzští jakobíni žádali kategoricky „Jeden stát, jeden jazyk!“ Barrère a Grégoire žádali v roce 1794 zákaz „barbarských hatmatilek“: bretoňštiny, baskičtiny, alsaské němčiny a provensálštiny, které jsou nástrojem „kontrarevoluce“.⁷

Zatímco v Anglii a ve Francii stačilo odkazovat na „historii, aby vzniklo právo na „národ“ (na národní stát), jinde se obraceli podle potřeby nejen na historii (na „tradici“), ale i na sílu a vůli svého lidu být národem. F. Schlegel považoval za „svébytné národy“ všechny ty, „s nimiž se ve světě počítá“. Otázku práva na národ (na národní stát, vlastní stát) řešil G. W. Hegel tak, že přisoudil jakémusi všeobecnému duchu dějin („světovému duchu“) schopnost povyšovat určité etnikum na „historickou in-

⁵ J. G. Herder, *Myšli o filozofii dziejów*, Warszawa 1962, I, s. 474—475 ad. A. V. Galyga, *Gerder (1744—1803)*, Moskva 1963. H. Sundhausen, *Der Einfluss der Herderschen Ideen auf die Nationalbildung bei den Völkern der Habsburger Monarchie*, München 1973. A. Pražák, *České obrození*, Praha 1948.

⁶ *Sovetskaja istoričeskaja encyklopedija*, T. 16, Moskva 1956, s. 294.

⁷ Hertz, c. d., s. 248 a 255. A. T. Bazijev—M. I. Isajev, *Jazyk i nacija*, Moskva 1973.

dividualitu“. Když tato „historická individualita“ ztratí svůj význam (vyčerpá se), stane se působením neodvratitelné zákonitosti „pouhou nulou“, jež vegetuje jako provincie jiného národa. Jakmile se „duch národa“ vyčerpá, pak „národ“ odchází ze světové scény a zaniká „přirozenou smrtí“. „Světový duch“ určil „světodějnou roli“ Francouzům“, nejnověji pak Němcům.⁸

Francouzští osvícenci a následující generace historiků ještě před Hegelem „zjistili“, že o přesunu centra světových dějin rozhoduje „civilizační“ úroveň těch či oněch pospolitostí. Vzdělání na těchto či podobných představách, domnívali se někteří němečtí či německorakouští vzdělanci (např. J. Rohrer) rovněž ještě před Hegelem, že „civilizační nezbytnost“ si vynutí germanizaci zaostalého česky mluvícího obyvatelstva v Čechách a na Moravě, což mělo být za daného stavu poměrů (nevolnictví!) „dobrodiním“ pro lid. A. J. Gross-Hoffinger viděl r. 1834 tento proces germanizace v českých zemích již téměř dokončen „ku prospěchu kultury a pokroku“, který provádělo německy mluvící, resp. zgermanizované měšťanstvo — jak to tvrdil v roce 1843 představitel německorakouské liberální buržoazie (v Čechách později velmi známý) F. Schuselka.⁹

Jmenovaní autoři byli tedy ovlivněni představou, s kterou přišlo již osvícenství a kterou zdůrazňovala hlavně romantická ideologie: národy mají „zodpovědnost“ a „poslání“. Idea „poslání“ (známá ostatně již ze Starého zákona v podobě „vyvolenosti“) ovlivnila v první polovině 19. století celou řadu myslitelů, kteří přikládali svým národům úlohu „mise“ buď proto, že měli „civilizační úroveň“, nebo že byli „původní“, dávní (a z toho vyvozoval Schlegel právo a potřebu „silného postavení“ Němců) atd. Italové jsou „činnorodí“, což je podmínkou a zárukou jejich sjednocení a osvobození: „mise“ Italů spočívá v tom, že dávají ostatním příklad. Mystické podoby nabyla idea „mise Poláků“ ve slovanském světě anebo i v celé Evropě. Za prožitě utrpení mají Poláci národ a povinnost „spasit“ jiné (A. Towiański).¹⁰

Bylo již řečeno, že pro Francouze a Angličany byl jazyk samozřejmým znakem, protože jeho spisovná podoba měla již celonárodní, resp. celostátní význam. V německém a italském prostředí se však přikládal jednotnému literárnímu jazyku v celonárodních programech velký význam. Přitom někteří myslitelé poznávali souvislost mezi potřebou a právem používat jednotný jazyk (pro Bavorsy, Sasy, Franky — či pro Toskánce, Lombar-

⁸ J. Netopilský, G. W. Hegel, Praha 1975, s. 44 ad. K. Bal, Rozum i historia. Historiozofia Hegla, Wrocław 1973, s. 117 ad.

⁹ M. Šmerda, Zrušení nevolnictví a české obrození, Slovanský přehled 1982, 1, s. 10, pozn. 37—40. Šmerda tu poukazuje na Schuselkovo dělení „českých vlastenců“, kteří prý ve větší části „střízlivě“ uznávají, že návrat k bývalé české slávě není možný, kdežto jen menšina odmítá převahu němečtí v Čechách a chce obrátit „nutný běh věcí“ směrem k vytvoření nové slovanské říše z Čech, Moravy a severních Uher.

¹⁰ A. Walicki, Polska myśl filozoficzna epoki międzypowstaniowej — in Filozofia i myśl społeczna w latach 1831—1864, Warszawa 1977, s. 45 ad., 528—530.

ďany a Sardince atd.) s potřebou vlastní státnosti a národní nezávislosti. V pěstování rodného (celonárodního) jazyka se viděla i cesta k získání politické nezávislosti, která měla být zárukou trvání a rozkvětu rodného jazyka. Národy, které mají spisovný jazyk, získávají právo na nezávislost. Evropa by se měla skládat z tolika států, kolik je vzdělaných jazyků (národů) — tak si představoval nové uspořádání Evropy Polák J. M. Hoene-Wroński ve svém francouzsky psaném spisku „Konečný cíl lidskosti“ v roce 1818.¹¹

Právo na užívání mateřského jazyka uznával již osvícenský absolutismus: bylo tak i v rakouské říši. Tehdy ovšem šlo o potřebu základního vzdělání, která se od druhé poloviny 18. století stávala společenskou (civilizační, ekonomickou) nutností.

Práva na vlastní spisovný jazyk a na vyspělou národní literaturu a pak i na národní vědu se postupně od přelomu 18. a 19. století dožadovali i představitelé dosud „nesvěbytných“ a „nehistorických“ či „zapomenu-
tých“ národů: o toto právo se ucházeli zejména odkazem na skutečnost, že jejich národy mají zvláštní a samostatný jazyk. *Typickými představiteli „jazykového“ pojetí národa se stali postupně od konce 18. století čeští a slovenští vzdělanci*, kteří se dovolávali v duchu herderovského humanismu práva být zvláštní individualitou v harmonickém celku lidstva. Podle výroku Jána Kollára z roku 1822 je národ „společenství takových lidí, kteří svazkem jedné řeči, rovných mravů a obyčejů spojeni jsou“ Podle Jungmannova názoru z roku 1827 je národ charakterizován jednak společnými dějinami, hlavně však společným jazykem a společnou literaturou. Havlíček později (1846) rozlišoval „ideální“ pojetí národa (národ je veliký počet lidského plemene stejného původu a stejného jazyka) a praktické či reálné pojetí, podle kterého je hlavním znakem národa jazyk. K. J. Erben pak už kladl důraz na „národního ducha“, tj. na vlastní národní cit a na zvláštní myšlení, na individuální národní ráz.¹²

České či přesněji řečeno české a slovenské pojetí národa jako převážně jazykové spopolitosti bylo ovšem komplikováno nejasností jazykových rozdílů uvnitř „slovanského národa“, na jehož existenci věřil zejména Kollár: Češi, „Ilyrové“, Rusové a Poláci byli „větve“ jednoho společného (slovanského) „kmene“ (národa). Navíc se na české straně a u některých slovenských vzdělanců necitila na začátku 19. století potřeba existence zvláštního slovenského jazyka a národa: jazykové osamostatnění Slováků za Štúra pocítovali Palacký, Havlíček a jiní nejen jako „odluku“, ale i jako „zradu“. Češi a Moravané spolu se Slováky měli tvořit společný „československý národ“, jehož „vlastí“ jsou Čechy, Morava, Slezsko a Slo-

¹¹ Filozofia i myśl społeczna, s. 124—125.

¹² K. Kosík, Česká radikální demokracie, Praha 1958, s. 336. Dějiny české literatury, II, Národní obrození, Praha 1960, 130 ad.

vensko. Havlíček i jiní se zároveň pokoušeli prosadit jednotný název pro svůj národ: vyslovovali se proti užívání termínu „Čechoslovan“.¹³

Ačkoli tolik zdůrazňovali jazyk jako nejmarkantnější znak národa, považovali jmenování za svou „vlast“ Čechy, Moravu a Slezsko nebo Slovensko v celém územním rozsahu bez ohledu na přítomnost německého (či maďarského) etnika.

Zásada, že jazyk je hlavním znakem národa, vedla mladé slovenské vzdělance k rozhodnutí, upravit a zavést slovenštinu jako spisovný národní jazyk. Vzhledem k celkové slabosti slovenského národního hnutí pokoušeli se Štúr a jeho skupina najít modus vivendi s maďarskou mocí v Uhrách: považovali celé Uhry za svou vlast.¹⁴

V prostředí jižních Slovanů habsburské monarchie podněcovalo vědomí společného původu Slovinců, Srbů a Charvátů a také značná příbuznost jazyků jihoslovanských národů k představě o jednotném „jugoslávském národě“. Tato idea se stala osnovou známého „Načertanije Garašanina“, srbského ministra zahraničních věcí, z roku 1844. Už dříve považovali někteří charvátští autoři všechny Jihoslovany za „Illyrce“: vskutku také se takto o Jihoslovanech psávalo ve 40. letech v českém tisku.¹⁵

Rozmanité pojetí národa vznikalo od poloviny 18. století do 40. let 19. století v polském prostředí, a to nejen v Kongresovce, ve Velkoknížectví poznaňském, v Haliči, ale zejména v emigraci. Stručně lze říci, že se v polském myšlení projevil vlivy osvícenství, romantismu, Hegelovy filozofie, francouzského utopického socialismu apod. Všeobecně se cítila potřeba zdůrazňovat jazyk za hlavní znak národa a historii nedávno zaniklé Rzeczypospolité jako argument pro právo obnovy Polska. Obnovená „Rzecz pospolita Polska“ měla být jednou (společnou) „vlastí“ také pro „ludy“ (ve smyslu „peopels“) či národnosti litevskou, „rusínskou“ a jiné. Obnovení polského státu bude mít velký význam pro celou Evropu, v níž jsou právě Poláci jako nejvíce trpící národ pověřeni zvláštní misí (Mickiewicz).¹⁶

Pojetí národa jako společenství lidí stejného jazyka a zároveň stejného (společného) původu bylo důležité pro Rumuny, kteří žili v první polovině 19. století nadále v několika zemích: v dunajských knížectvích Valašsku a Moldavsku, dále v uherských Sedmíhradech (tam se Rumunům říkalo

¹³ Karla Havlíčka Borovského Politické spisy (dále KHBPS), I, Praha 1901, s. 48—49.

¹⁴ Ludovít Štúr und die slawische Wechselseitigkeit, Gesamte Referate und die integrale Diskussion der wissenschaftlichen Tagung in Smolenice 27.—29. Juni 1966, Bratislava 1969. J. Tibenský, Formovanie sa ideológie slovenskej feudálnej národnosti a buržoázneho národa, Historický časopis, 1971, s. 575—591.

¹⁵ I. I. Leščilovskaja, Illyrizm, Moskva 1968. W. D. Behmschnitt, Nationalismus bei den Serben und Kroaten 1830—1914, Köln 1976.

¹⁶ A. Walicki, Filozofia i mesjanizm. Studia z dziejów filozofii i myśli społeczno-religijnej romantyzmu polskiego, Warszawa 1970. T. Lepkowski, Polska. Narodziny nowoczesnego narodu 1764—1870, Warszawa 1967.

maďarsky „Olosz“) a v rakouské Bukovině, dále v uherském Banátě a také v Besarabii, patřící od roku 1812 Rusku. Poznání společné minulosti obyvatel především dunajských zemí i dalších a vědomí společné řeči, která dostávala ve 30. letech 19. století podobu vyspělého literárního jazyka, vyústilo v program sjednocení obou dunajských knížectví a Sedmihradska v jeden či v jednotný rumunský stát (Ion Cimpineau z Valašska). Vlivem polské emigrace, která pobývala v dunajských knížectvích po roce 1830, poznáním mazzinovské ideologie „Mladé Evropy“ a dalším dotykem s evropským politickým myšlením stala se i pro četné rumunské vzdělance „národnostní idea“, idea osvobození a sjednocení národa, základním vědeckým, kulturním a politickým úkolem doby.¹⁷

Jakousi syntézou všech dosud uváděných znaků a zdrojů existence národa bylo řecké pojetí. Odkazem na společný původ a jazyk a ještě více na dávnou a slavnou historii, totiž na dávné historické území, a přesvědčením o nepetržitosti trvání řeckého etnika, odůvodňovali Řekové již od 18. století své nároky na obnovu svého státu či své říše. „Velká myšlenka“ (Megalé idea), která směřovala k obnově antického řeckého (helénské) světa nebo středověké Byzance — to byla základní idea „zahraniční politiky“ Řeků od přelomu 18. a 19. století. Jak známo, v Byzantské říši převládala řečtina, která zůstala jednacím jazykem cařihradského patriarchátu, pod jehož pravomoc spadaly od středověku diecéze pravoslavné církve i na území Bulharů, v dunajských rumunských knížectvích, v Makedonii, Thesálii, Trákii a také v Malé Asii, kde všude byl zastoupen řecký živel.

„Megalé idea“ vzbuzovala odpor Rumunů, Srbů, pak i Bulharů a také Albánců.¹⁸

Převážně až jednoznačně západoevropské pojetí národa (národ je stát — v jednom státě budiž jeden národ!) přijímali od přelomu 18. a 19. století Maďaři. Sice i Maďaři začínali nejdříve argumentovat svým jazykem jako společenskou či morální hodnotou a ekonomickou nutností, a to jak proti pokusům zavést v Uhrách němčinu, tak i proti přežívajícímu používání latiny, která spojovala privilegované stavy celého Uherska v jeden feudální „natio hungarica“. Zkušenosti ze západní Evropy, kde se staly „národy“ souhrnem privilegovaných a pak svobodných obyvatel ve státě, v němž se mluví (musí mluvit!) jedním jazykem bez ohledu na počet a sílu jednotlivých etnik-národností, vedly Miklóse Révaie, Kazinczyho a jiné

¹⁷ C. Bodea, *Lupta românilor pentru unitatea națională 1834—1849*, București 1967. Shrnutí rumunské literatury a pramenů pro období před rokem 1848: Ju. A. Koževnikov, *Obščestvennaja mysl v dunajskich knjažestvach v period podgotovki revoljucii 1848 g.*, Formirovanije nacionalnyh kultur, Moskva 1977, s. 236—244.

¹⁸ Ideu jednotného „helénské národa“ hlásal koncem 18. století Rigas Ferreos (viz G. L. Arš, *Eteristkoje dviženije*, Moskva 1970, s. 100—106), který zároveň usiloval o spolupráci všech proti osmanské nadvládě na Balkáně na zásadě „bez rozdílu víry a jazyka“. I. Dorovský, *K historii myšlenky balkánské federace*, Slovanský přehled 1972, 3, s. 192—193.

maďarské vzdělance k takové představě dalšího vývoje v Uhrách, podle které se všichni obyvatelé Uher (včetně Slováků, Srbů, Uhrů a Němců) stanou nakonec „Maďary“, jakmile ovládnou maďarštinu.¹⁹

Už ve dvacátých letech 19. století se propagovala v maďarské společnosti zásada, že Uhry jsou maďarským politickým čili státním národem. Toto pojetí převládlo na začátku 40. let také v řadách liberálně smýšlejících vzdělců a politiků. Argumentovalo se — jak to čteme zejména u L. Kossutha — takto: V Uhrách je všechno — země, právo, historie — jediné maďarské. Slováci, Rumuni nebo Srbové jsou jen „lid“ a nikoli národ. V Uhrách mají právo a povinnost být „národem“ jen Maďari. Maďarský národ a jeho jazyk má za úkol prostředkovat nemaďarským „lidům“ civilizaci a politickou budoucnost. Karel Zay, generální inspektor protestantské církve v Uhrách, dokazoval potřebu užívat maďarštiny v církvi tím, že maďarský jazyk je prostředkovatelem svobody, inteligence a protestantismu, zatímco slovenština je prý nástrojem zaostalosti. Podle Zaya převzali Maďari po pádu Polska úlohu bránit evropskou civilizaci před despotií ruského cara. Uherští Slované mají proto na vybranou: buď prostřednictvím maďarštiny jít ke svobodě, anebo budou trvat na svém jazyku, spojí se se „Severem“ (Ruskem) a podrobí se jeho knutě.²⁰

Poněkud odlišný názor na podstatu národnostní otázky a na její řešení zastával v Uhrách Nikolaus Wesselényi, který vydal v roce 1843 v maďarštině a o rok později v němčině (oboje v Lipsku) spisek „Hlas o maďarské a slovanské národnosti“, v němž zjišťoval nejen to, že „snaha po národním životě a po konstituční svobodě je vznešená touha a svatá záležitost“, ale zároveň navrhoval přeměnu dosavadní unitární habsburské monarchie ve spolek členských států: alpské země (německý celek), české země, Halič, Lombardsko-Benátsko a Uhry. Ale ani Wesselényi se neubráníl projevům protislovanských averzí. V jednom ze svých projevů v uherském sněmu se vyjádřil o vztahu státu (uherského) k příslušníkům jednotlivých (nemaďarských) národů takto: Stát má právo uložit svým občanům učit se jiné (nemateřské) jazyky, přičemž může omezit nebo podle okolností i úplně vymýtit jednotlivá národnostní nářečí. Každá snaha směřující k tomu, aby byly používány nemaďarské jazyky ve veřejnosti, je výplod chorého mozku nebo hříšného bažení.²¹

Jednou z variant západoevropského pojetí „národa“ jako souhrnu obyvatel určité země (státu) bez rozdílu jazyka či národnosti byli Švýcaři a Belgičané. Původně „zemské vlastenectví“, k němuž se hlásili obyvatelé

¹⁹ E. Arató, K voprosu ponjatija nacii v Vengrii (1780—1825). Nouvelles Études Historiques publiées à l'occasion du XIIe Congrès International des Sciences Historiques par la Commission Nationale des Historiens Hongrois, Budapest 1965, 461 ad.

²⁰ W. Felczak, Węgierska polityka narodowościowa przed wybuchem powstania 1848 roku, Wrocław—Warszawa—Kraków 1964, 28—38.

²¹ R. A. Kann, Das Nationalitätenproblem der Habsburger Monarchie. Geschichte und Ideengehalt der nationalen Bestrebungen vom Vormärz bis zur Auflösung des Reiches, II, Graz—Köln 1964, s. 115—117.

historického teritoria bez ohledu na národnost, bylo ve středověku obvyklé. Příkladem vícejazyčného „národa“ se stali postupně od 15. do 16. století trojjazyční Švýcaři, k nimž přistupovali od konce 18. století a v průběhu 19. století dvojjazyční Belgičané, jejichž „národní“ ideologii proti holandské nadvládě připravoval před rokem 1830 zejména Vlám Ludvík de Potter, který sice psával většinou francouzsky (tedy jazykem Valonů), ale myslil vlámsky. A tak se mohl stát právě Potter „Belgičanem“, kterému byla belgická „vlast“ jako symbol „svobody“ doslova „nade všecko“.²²

K problematice obsahu „národa“ dodejme ještě to, že probouzející se porobené, rozdělené nebo jinak nesvobodné a nerovnoprávné národy se začaly ve svém úsilí o sjednocení, zrovnoprávnění a politickou svébytnost dovolávat historie, „slávy“, původu, území, jazyka a ideje „přirozeného práva“ nebo i povinnosti „lásky k vlasti — národu“, k zásadě potřeby vyplnit svou „národní misi“ apod. V tomto smyslu *byl* „národ“ *chápán* — všude —, ať již byl odůvodňován jazykově kulturně nebo historicky a státně, *jako hodnota, která byla právem a také povinností příslušníků daného národa*, do něhož byli zpočátku zahrnováni jen privilegovaní, pak i „třetí stav“ neboli „lid“.

Pochopení národa jako hodnoty a z ní vyplývající povinnosti „lásky k národu (k vlasti)“, kterážta láska se musila projevit třeba i „bojem za svobodu národa“ proti stávajícímu nadprávní, povýšil G. Mazzini ve 30. letech na „nové náboženství“ své doby. Jako stoupenec „nové poezie“ (romantické), v níž se zdůrazňovaly svoboda, vlast, lidstvo, pokrok, sblížení a sbratření národů, a jako pilný pozorovatel „všestranného a nekončného odboje proti tyranii“ (jak to o sobě prohlašoval), uslyšel Mazzini „volání národů povstávajících z prachu“, a proto se rozhodl organizovat boj za osvobození svého národa a své vlasti. Přebíraje z romantické ideologie představu o tom, že každý národ má své poslání vůči lidstvu, usiloval *Mazzini* o to, aby právě Itálie se stala „tvůrkyní nového života“, aby podnítila úsilí o vytvoření „nové a mohutné jednoty veškerých národů evropských“. „Činorodost“, „iniciativu“ apod. může a musí v lidu probudit především „idea národnostní“, která je „ideou svobody a samostatnosti národů“. Právě *na základě principu svobody si národy navzájem pomohou a utvoří nakonec „svazek sbratřených národů“*. Člověčenstvo čili lidstvo je ve skutečnosti „spolek národů“ či „spolek vlastí“. V této „aréně lidské podnikavosti“ má každý národ svůj úděl síly a práce. Pokud svůj úkol či poslání nevyplní, nemůže národ umřít. (Jaký rozdíl od Hegelova pochopení „poslání“ národů!) Tento zvláštní úkol, tuto zvláštní misi jednoho národa nemůže převzít národ druhý. Kdo tedy usiluje o to, aby národy zapřely svou osobnost, kdo chce odstranit „přirozenou různost“

²² K. Tůma, *Bojovníci za svobodu*, s. 263 ad.

nost lidstva“, kdo chce zatarasit cestu národů k člověčenstvu, ten žádá na lidstvu sebevraždu.²³

Uvedené názory o národě a o jeho právech v „rodině lidstva“ jsou součástí buržoazního (maloburžoazního) myšlení, namířeného konec konců proti feudalismu, absolutismu a nadnárodnímu katolickému univerzalizmu a vydávajícího zájmy nově nastupující společenské třídy za zájmy všeho lidu. Zároveň tyto představy o národě jako hlavní formě organizovanosti lidstva obsahovaly prvky úsilí o vzájemné porozumění a spolupráci mezi národy.

Osvícenství druhé poloviny 18. století transformovalo starší universalistickou ideu v modernější „kosmopolitismus“, který viděl vyšší hodnotu v lidství, ale nezapíral národ. R. Owen, Ch. Fourier, Saint-Simon a jejich žáci chtěli v příští „nové společnosti“ smířit a odstranit nejen společenskou nerovnost (odvolávajíc se na zásady křesťanství), ale i existenci národů. K radikálnější představě nadnárodní či beznárodní organizace lidstva v nejbližší budoucnosti v podobě všelidského „sdružení rovných“ na zásadě „všeobecného bratrství“ bez hranic mezi národy a vlastně bez národů dospěli již na přelomu 18. a 19. století Babeuf a po něm Buonarrotti.²⁴ Jimi pozorovaný protiklad mezi chudobnými a bohatými čili mezi vykořisťovateli a vykořisťovanými dovršovali další autoři první poloviny 19. století konstatováním, že národy či státy se ve skutečnosti skládají ze „dvou národů“, totiž z menšiny privilegovaných a z většiny vykořisťovaných neboli proletářů. Na toto rozdělení společnosti na dva různé „národy“ v důsledku růstu průmyslu poukazoval v Anglii B. Disraeli. O tomto rozdělení společnosti na „dva národy“, totiž na dvě základní společenské třídy, psali ve Francii r. 1833 A. Lapnneraye a pak J. Reynaud („Encyklopédie nouvelle“ z let 1836—1841). Ve čtyřicátých letech se stalo toto rozdělení společnosti na „dva národy“ v Anglii, Francii a západním Německu naprosto zjevné. Ve Francii popsal toto rozdělení „národa“ na „dva“ komunista Th. Dézamy,²⁵ v Německu hlavně W. Weitling.²⁶

Dovršením poznávání protikladů mezi „pány“ a „chudými“ na základní společenský rozpor vznikající kapitalistické společnosti mezi majiteli výrobních prostředků a dělníky-proletáři docházeli revoluční komunisté, kteří ještě ve 40. letech navrhovali příští společnost rovnoprávných občanů na zásadách „vyšších principů rovnosti a svobody“, k popírání hodnot národa a „vlasti“. Weitling zjistil v roce 1842, že „vlast je lživá komedie“, neboť „Vaterland“ je především země či „půda po otci“, tedy dědictví, majetek, vlastnictví. Kdo nemá žádné vlastnictví, nemá ani

²³ Tamtéž, s. 40.

²⁴ Monografickou literaturu nebo syntézy o francouzském utopickém a revolučním komunismu viz v MDH, I, s. 204, 217 aj.

²⁵ Tamtéž, 280 ad.

²⁶ Tamtéž, s. 287 ad.

vlast. Proto také byli Weitlingovi a dalším německým komunistům všichni domácí páni, i když se nazývali sami „vlastenci“ (Patrioten), ještě více cizí, než byli ruští kozáci (jako symbol tehdy hlásaného „ruského nebezpečí“) nebo také Francouzi (po roce 1840 zesílily v Německu protifrancouzské nálady).²⁷

Z pozorování třídních protikladů uvnitř svých států či národů došli nejradikálnější komunisté k představám o takové budoucnosti lidstva, v níž „nová společnost“ bude již bez hranic: předpokládalo se, že „národy zmizí“ a že tak přestanou být potřebné jednotlivé různé jazyky, které jsou ostatně „silnou překážkou pokroku ve vědě“. V příští „komunistické společnosti“, ve „velkém svazku rodin lidstva“, se bude mluvit jen „jednou světovou řečí“ — domníval se Weitling ve svém spisku „Záruky harmonie a svobody“ z roku 1842; odvolával se přitom na Leibnitze a na jeho následovníky.²⁸ Podobně i Dézamy se domníval, že sjednocování národů (lidu, proletářů) skončí zrušením hranic a překonáním „úzkého nacionalismu“. Dézamy si představoval, že nakonec vznikne ve světě jen „jeden lid“ s jedním jazykem na základě latiny. Dézamy rovněž vyslovil zásadu, navazující na představy francouzských revolucionářů z let 1789—1793:

Národ, který nejdříve ustaví komunistickou společnost, poskytne podle svých možností v tomto úsilí o novou společnost třeba i vojenskou pomoc sousedním národům („lidu“).²⁹

Přehled názorů na obsah pojmu národ lze předběžně shrnout a podle možnosti i doplnit asi takto:

Přeměna feudalismu v kapitalismus v období od konce 18. století do poloviny 19. století byla sociálně ekonomickou základnou vzniku novodobých (buržoazních) národů. Odlišné ekonomické, historické a státněpolitické (mocenské) podmínky způsobily odlišný vývoj jednotlivých národů či národností k jejich novodobé podobě. Zatímco v západní Evropě šlo v tomto procesu směřujícího k vytvoření či dotvoření novodobé národní podoby především o překonání provincionálních rozdílů a zároveň i o zrovnoprávnění městských a částečně i venkovských vrstev nebo dokonce i dělnictva s dosud privilegovanými stavy a pak i proti nim v rámci již více méně hotových národních států, jinde v Evropě byla cesta k novodobým podobám většiny národů komplikována existujícím rozdělením Evropy států podle dynastií, takže snahy o sjednocení a rovnoprávnost mnoha národů dostávaly podobu národně osvobozeneckého hnutí.

V důsledku mnoha různých okolností, vyplývajících ze zmíněných historických, ekonomických a státněpolitických podmínek ve vývoji jednot-

²⁷ W. Weitling, *Garantien der Harmonie und Freiheit*, Berlin (přetisk), s. 70.

²⁸ W. Seidel-Höppner, *Wilhelms Weitlings Vorstellungen von der Zukunft*, Jahrbuch für Geschichte, Bd 7, Berlin 1970, 75 a 95.

²⁹ V. P. Volgin, *Francouzskij utopičeskij socializm*, Moskva 1962, s. 309.

livých národů, vznikalo ve vědeckém či politickém myšlení druhé poloviny 18. století a v první polovině 19. století *trojí pojetí národa*. *Západoevropské pojetí*, které navazovalo na skutečnost, že již v 15. a 16. století měly Francie, Anglie a Španělsko zhruba „národní“ podobu, *zdůrazňovalo stát (státnost) jako základ a také znak národa*. Německé anebo *východoevropské pojetí kladlo důraz na jazyk jako předpoklad a znak národa*. *Třetí pojetí bylo více méně syntézou prvních dvou zkušeností*: zdůrazňovala se historie i jazyk nebo kultura aj. Nejdůslednější jazykové stanovisko zastávali Češi, Slováci a Jihoslované nebo i Rumuni, kdežto Maďari přijímali a rozváděli francouzské „le droit de la nation“ jako právo historické země-státu, jehož *všichni* obyvatelé musí být *jedním* národem. Poláci se podle okolností dovolávali jazyka a národní kultury, ale vyhovovalo jim zároveň nebo více západoevropské pojetí „historického“ a „politického národa“, který má právo na hranice svého dřívějšího státu (z roku 1772), ačkoli v rámci dávné Rzeczypospolité žili i Litevci, Ukrajinci a Bělorusové nebo i Němci.

Pojetí národa jako historického a velkého nebo „civilizovaného“ celku obsahovalo anebo přímo nárokovalo upřednostňování těchto velkých národů proti eventuálním nárokům malých, nevzdělaných, nehistorických nebo dokonce „primitivních“ a „barbarských“ národů-národností, které domněle nebo snad i skutečně nebyly s to samy dosáhnout určité míry státnosti. České země a také Korutany, Štýrsko a Kraňsko jsou součástí „Německého spolku“, takže Češi a Slováci žijí v „Německu“ — tak smýšleli četní Němci. Pojetí národa jako souhrnu obyvatel daného státního celku vedlo i některé francouzské a anglické politické činitele k představě ještě na jaře 1848, že obyvatelstvo Čech a Moravy je součástí německého „nation“, protože uvedené „provincie“ byly součástí Německého spolku.

Na druhé straně pojetí národa jako známé a tradiční jazykové, kulturní či územní pospolitosti, která usiluje o to aby se stala „národem“ (státem), vedlo četné vzdělance a politické představitele v Anglii, Francii a také v Německu k tomu, aby sledovali postupně od 20. a 30. let úsilí jednotlivých národů-národností o sjednocení, osvobození a samostatnost. Zase představitelé dosud nesvobodných a nekonstituovaných národů-národností usilovali o to, aby na sebe upozornili a získali pro hnutí svého lidu — pro své „vlastenectví“ — přízeň již samostatných národů. Z obsahu první kapitoly již víme, že tuto přízeň a pomoc mohly poskytnout především Anglie a Francie nebo také Rusko (balkánským národům).

Pojetí národa jako základní formy organizovanosti lidstva, která se musí prosadit *proti dosavadnímu převládajícímu rozdělení Evropy a světa podle dynastií* (říši), *zahrnovalo v sobě více či méně zřetelně ideu vzájemné solidarity*, což *umožňovalo prohlubovat vědomí mezinárodnosti na základě národnosti* („inter nationes“). V závislosti na třídně politických postojích stoupců mezinárodní solidarity či spolupráce byl internacio-

nalismus více či méně důsledný. Představitelé některých skupin jednotlivých národů se sice dovolávali ideje solidarity a sami nabízeli tuto solidaritu některým národům, ale jiným ji zase odmítali. Liberálům i části radikální buržoazie jednotlivých národů se zdály *vlastní národní zájmy* důležitější než zájmy jiných (sousedních) národů. *Ze starších averzí proti „cizím“ národům vyrůstalo novodobé „národní sobectví“* neboli „úzké národovectví“, které se stávalo příštím buržoazním nacionalismem.

Poznání síly třídních rozporů ve vznikající novodobé podobě národů, rozpory mezi bohatými a chudými, mezi velkoburžoazií a proletáři, vedlo utopické revoluční socialisty-komunisty k důslednému *kosmopolitismu, neuznávajícímu vlast anebo i národnost.*

3. Představy o postavení a úloze jednotlivých států-národů a o vztazích mezi nimi. Návrhy na reorganizaci Evropy

Zároveň se vznikem názorů na podstatu „národa“ a představ o jeho právech či povinnostech ve vztahu k lidstvu vytvářelo se i jakési „veřejné mínění“ o jednotlivých státech-národech. Toto veřejné mínění pochopitelně navazovalo na starší představy, ale ekonomické změny, rozvoj ideologie, revoluce atd. — to vše podněcovalo nové a ucelenější představy o jednotlivých státech či národech a o jejich úloze v Evropě a ve světě. Pozornost rozvíjející se politické veřejnosti v Evropě nebo i v zámoří postupně od 60.—70. let 18. století a v průběhu první poloviny 19. století vzbuzovaly: USA, Anglie a Francie, pak Rusko, Německo, Itálie, Poláci, Turecko a jeho národy, rakouská říše a její národy. Trvalý a převážně pozitivní zájem vzbuzovaly Francie a Anglie.

Obsah a celkové zaměření novodobého veřejného mínění o jednotlivých národech v Evropě a ve světě ovlivnila především Velká francouzská buržoazní revoluce. I když se v období vlády Direktorია a za napoleonských válek přeměňovala osvobozenecká úloha Francie spíše v úlohu dobytelskou, působila hesla VFBR ve své původní „francouzské“ podobě nadále v mnoha evropských i zámořských státech i po roce 1815. „Francouzi si dovedli získat uznání a sympatie i tam, kam přišli jako nepřátelé.“¹ Celková civilizační úroveň, úroveň ekonomická, kulturní a vědecká — to vše získávalo Francii či Francouzům velkou přízeň mnoha lidí mnoha národů již od 80. let 80. století. Právě ve Francii, ve francouzském národu-lidu viděli mnozí Němci, Poláci, Italové a další spojení nebo ochránce snah o národní osvobození a sjednocení. Jednotliví filozofové a umělci ve všech evropských zemích se obdivovali francouzskému „espritu“, historikové, ekonomové a politikové kladli právě fran-

¹ B. Engels, Pražské povstání, NRZ, 18. 6. 1848, MES, 5, s. 100—102.

couzskou „civilizaci“ za vzor.² Ani po novém zklamání z let 1830—1831 (viz o tom dále) neztráceli někteří Poláci, Němci a Italové důvěru v „gal-ského kohouta“, v jehož „kokrhání“ k nové revoluci tolik věřil např. H. Heine.

Na druhé straně však toto jakési „výsadní“ postavení mohlo vyvolávat u sousedních národů „konkurenční závist“. Dobyvatelský charakter napoleonských válek a některé činy vnitřní a zahraniční politiky obnovené bourbonské dynastie v letech 1815—1830 vyvolávaly u části obyvatelstva sousedních a dalších národů obavy i nevraživost proti Francouzům, proti jejich nadvládě ve Španělsku, v německých zemích nebo v Itálii a jinde: protifrancouzské nálady tu podle okolností přerůstaly do národně osvobozenického hnutí.

Vzhledem k vlastní úrovni vzdělanosti a hospodářství a hlavně v důsledku tradiční rivality mezi Anglií a Francií nepřijímali v Anglii ideu nějaké zvláštní mise Francie ve světě. *Anglie sama získávala od poloviny 18. století u mnoha vzdělanců evropských zemí-národů pověst nejvíce civilizované země.* Vskutku také vycházely právě z Anglie podněcující ideje osvícenství a liberalismu. Anglie se sice účastnila protirevoluční koalice proti republikánské Francii, ale zároveň uměla motivovat svou účast a své spojenectví s Ruskem a Rakouskem proti Napoleonovi jako úkol „osvobození Evropy od tyranie Bonapartovy“.³

Liberálové absolutistických států v Evropě a představitelé utlačovaných národů očekávali některé příznivé důsledky pro své národy ze změny anglické zahraniční politiky na začátku dvacátých let. Anglie se ostatně nepodepsala v roce 1815 na aktu o Svaté alianci a na kongresech Svaté aliance v Cáchách (1818), Opavě (1820) a zejména ve Veroně (1822) se nehodlala zavazovat k přímé účasti na udržení „klidu“ ve Španělsku a Itálii: na druhé straně nechtěl tehdejší ministr zahraničních věcí Castlereagh podpořit protiturecké hnutí Řeků. Nový ministr zahraničních věcí G. Canning (od roku 1822) však poznal, že je v zájmu Anglie, aby se nestavěla na odpor osvobozujícím se národům, které přece jednou budou potřebovat výrobky jejího průmyslu, dopravu jejím loďstvem, její finance atd., což vše mohla zejména Anglie nabídnout. Vládnoucí kruhy Velké Británie myslely především na zámořský obchod, a proto její ministr zahraničních věcí Canning nejen odmítl účastnit se intervence proti

² Nejvíce obdivovali Francií sami Francouzi. A. Constant se vyjádřil o svém národě-státě: Francie není národ, ale je to velká idea, idea svobody a budoucnosti všeho lidstva. — Na podobný projev L. Blanca odpověděl v roce 1847 B. Engels ironicky: „Francouz — říká pan Blanc — je nutně kosmopolitou. Ano, ale jen ve světě, kde by vládl jen francouzský vliv, francouzské mravy, zvyky, ideje a politické poměry. Ve světě, kde by každý národ přijal charakteristické rysy francouzské národnosti! Ale právě proto musí demokraté jiných národů proti tomu protestovat. Jsou připraveni vzdát se nepěkných rysů své vlastní národní povahy, ale očekávají totéž od Francouzů.“ MES, 4, 391.

³ Dějiny diplomacie, I, s. 389 ad.

jihooamerickým republikám v zájmu obnovy španělského koloniálního panství, ale naopak se pokusil vyjednat společný postup se Spojenými státy severoamerickými ve prospěch jihooamerických republik proti Španělsku a proti Svaté alianci. V roce 1823 pak změnil Canning dosavadní zamítavý postoj Anglie k řeckému povstání proti Turecku. A to byl další krok proti Svaté alianci, která považovala Řeky za „buřiče“ a „revolucionáře“: o takové stanovisko usiloval ve Svaté alianci zejména Metternich.⁴

Tímto rozhodnutím reagoval Canning zároveň na četné projevy sympatií části anglické veřejnosti s bojujícími Řeky, jejichž boj od roku 1821 vzbuzoval zájem také nebo dokonce již dříve v jiných evropských zemích. Vystoupení básníků Byrona v Anglii a Puškina v Rusku jako by naznačovalo možnost společného postupu i oficiální zahraniční politiky anglické a ruské ve prospěch Řeků.

Vystoupení USA s Anglií proti záměrům Svaté aliance v Latinské Americe bylo pochopitelně motivováno především hospodářskými zájmy americké buržoazie, ale zároveň navazovalo na starší celkové politické postoje americké veřejnosti k jednotlivým systémům moci v Evropě již od dob Velké francouzské buržoazní revoluce a hlavně po skončení napoleonských válek. USA dávaly najevo nesouhlas s metternichovským systémem v Rakousku a některé antipatie byly vyjadřovány i na adresu Pruska. A zase opačně *byly Spojené státy severoamerické (zejména její ústavy) mnoha Evropanům vzorem státního zřízení a správy*. Takové mínění panovalo nejen ve Francii, ale zejména v italských státech a také mezi Poláky a dalšími evropskými národy. *V Evropě se ovšem objevovala již ve 20. a 30. letech i kritika společenských poměrů v USA. Mnoha lidem se zdálo nepochopitelné, že v této „nové“ a „demokratické“ zemi existuje nadále otroctví. Rozpaky vznikaly i při posuzování rozšiřování území USA na západ a na jih, zejména pak nad válkou Spojených států severoamerických proti Mexiku. Vcelku však převládaly v Evropě názory o USA příznivé až obdivné. Ve Francii se o to zasloužil např. známý Ch. A. de Toqueville. Předním evropským publicistům se stávala vzorem především ústava USA. Na jaře 1848 se odvolávali na americkou ústavu a státní zřízení stoupenci ideje „spojených evropských států“.⁵*

USA, Anglie, Francie a někdy i „Německo“ byly považovány za vyspělé neboli „civilizované“ země. Protikladem těchto „civilizovaných“ států-národů bylo carské Rusko: tak se o tom všeobecně soudilo v západní Evropě, v Německu a Rakousku, dále v prostředí polském, maďar-

⁴ Tamtéž, s. 448 ad.

⁵ V. Valentin, Geschichte der deutschen Revolution von 1848—1849, II, Berlin 1931, s. 572. G. Moltmann, Atlantische Blockpolitik im 19. Jht. Die Vereinigten Staaten und der deutsche Liberalismus während der Revolution von 1848—1849, Düsseldorf 1973. G. Baraclough, Europa, Amerika und Rußland in Vorstellung und Denken des 19. Jhts, Historische Zeitschrift, 203 — 1966, s. 280 ad.

ském i jižním. Takové vidění protikladu vyspělého Západu a zaostalého Východu vznikalo hlavně až po roce 1815. Ještě v 60.—70. letech 18. století přijímali západoevropští osvícenci Rusko „do Evropy“, protože v Petrohradě existovala Akademie. Zase po roce 1793 viděli francouzští stoupcenci „ancien régime“ v Alexandru I. málem Alexandra Velikého a v Anglii slavili mnozí ministři ruské vojevůdce Suvorova a Kutuzova za napoleonských válek. Ale od 20. let 19. století začala převládat v západní Evropě a v německém i rakouském politickém myšlení představa o „ruském nebezpečí“, o kterém se zmiňovali (vcelku bezdůvodně) již v 17. století italští jezuité a které od 18. století dokazovali polští, švédští a rakouští diplomaté. Prostřednictvím polských informátorů se dostávala *téze o „ruském“ a „panslavistickém nebezpečí“* i do Anglie. V Rakousku upozorňoval jistý Klebelsberg už v roce 1816, že Rusko bude mít za sto roků snad 300 miliónů obyvatel a že se bude tlačit nejen do Asie, nýbrž i do Evropy s cílem ohrožovat nejen Turecko, ale i Rakousko. Nejen Cařihrad, ale i Budapešť a pak Berlín se prý stanou novými „ruskými“ městy. V uherském sněmu se rovněž hovořilo o „ruském nebezpečí“ již v letech 1825—1826. Ve 20. a hlavně od 30. let se psávalo o tomto „ruském“ a nebo „panslavistickém nebezpečí“ v německém a rakouském tisku. Tvrdilo se, že Rusko má snahu spojit jižní a západní Slovany do společné říše, což by prý znamenalo pro Německo novou „mongolskou záplavu“.

Averze proti Rusku vznikaly pochopitelně také ve Francii. Před „ruským kolosem“ varoval abé de Pradt, který se domníval, že jen Anglie bude schopna ubránit západní Evropu včetně Francie před carským Ruskem. V letech 1826—1830 vyšla ve Francii řada publicistických projevů, které byly carskému Rusku nepřátelské. Jistý Niéllon-Gilbert formuloval roku 1828 názor, že „ruská expanze“ povede k „zotročení Evropy“. Podobné důsledky územního rozšíření Ruska do Asie a také do Evropy dokazoval i A. de Custine v roce 1829 v časopise „Revue des Deux Mondes“ a v pozdějších knihách o Rusku.⁶

Na Balkáně však měli nejen jižní Slované, ale i Řekové již koncem 18. století a znovu ve dvacátých letech 19. století jiné představy a názory o Rusku. Ruský tlak proti Turecku objektivně pomáhal Srbům a pomohl nakonec i Řekům. Jeden z dvojice ruských ministrů zahraničních věcí, Řek Kapodistras, se snažil získat Alexandra I. pro podporu řeckého povstání již od roku 1821. Metternichovi se sice podařilo překonat tento Kapodistrův vliv na ruského cara (zahraniční politiku vedl konzervativní Nesselrode), ale Alexandr se zabýval již v roce 1823 vážně úmyslem získat pro Řeky alespoň autonomii v podobě spolku několika provincií,

⁶ J. Heidler, Čechy a Rakousko v předbřeznových politických brožurách, Praha 1920, s. 127—148, E. Birke, Frankreich und Ostmitteleuropa, Graz—Köln 1960, s. 43.

kteře by byly závislé na Portě jen vazalským poplatkem, přičemž by evropské státy vykonávaly na Balkáně dozor.⁷

V druhé polovině dvacátých let došlo ke sblížení Ruska (za Mikuláše I.) nejdřívě s Anglií a pak i s Francií proti Turecku a ve prospěch Řecka. To ostatně odpovídalo zájmům liberální části buržoazní společnosti Anglie, Francie a také Pruska, které odmítlo Metternichovy snahy zabránit protiturecké koalici. Válka Ruska proti Turecku v letech 1828—1829 rozhodla o tom, že Porta nakonec musila souhlasit se zřízením samostatného řeckého státu: velká část Řeků však zůstala ještě dlouho potom v područí osmanské říše.

Rozhodujícím mezníkem ve vývoji představ liberálních a pak i demokratických skupin o cílech zahraniční politiky jednotlivých zemí-národů byl rok 1830. Červencová revoluce roku 1830 opět vzbudila naděje evropských opozičních a revolučních skupin — Irů, Belgičanů, Italů, Němců a Poláků. I když zejména Poláci a Italové byli postojem Francie z let 1831—1833 více méně zklamáni, přece jen věřili příslušníci mnohých dosud nesvobodných národů v to, že z Francie opět vzejde nový signál boje za pokrok a proti reakci.

Bylo již vysvětleno, že po roce 1830 našly nové zástupy Poláků, Italů, Němců i jiných politický azyl ve Francii nebo v Anglii. Tito *emigranti a další jiní doma v Polsku, Německu, Itálii a jinde nadále věřili tomu, že zejména Francie a také Anglie budou jádrem příští války „demokratického Západu“ proti „ruskému despotismu“*. Adam Mickiewicz zdůrazňoval svým posluchačům na Collége de France r. 1844, že právě ozbrojené síly Francie, její loďstvo a vojenské arsenály, jsou či budou nejdůležitější zárukou obrany celé Evropy před „nebezpečím ze severu“ (před Ruskem).⁸

V čem byla tato představa o možnosti vojenského nebo dokonce vojenskorevolučního vystoupení „Západu“ proti carskému Rusku reálná? Mezi Anglií a Ruskem došlo po roce 1830 k vážným rozporům ve vztahu k Turecku, ale protiruská fronta v názorech na „východní otázku“ nebyla v Anglii jednotná. Představitelé volného obchodu, Richard Cobden a John Bright, nepovažovali v polovině 30. let vliv Ruska v Turecku a přímo v Cařihradě za žádné zvláštní nebezpečí pro Anglii. Naproti tomu lord Palmerston a jeho stoupenci viděli v možné přítomnosti Ruska v Cařihradě nebezpečí pro další trvání panství Anglie v Persii a Indii. Jenže nová anglická vláda od roku 1841 (Robert Peel a lord Aberdeen) naznačovala možnost společného postupu s Ruskem ve „východní otázce“.

K vážnému napětí kvůli „východní otázce“ došlo mezi Ruskem a Fran-

⁷ Dějiny diplomacie, I, s. 453—454. A. M. Stanislavskaja, *Rossija i Grecija v konce XVIII i načale XIX vv.*, Moskva 1976. I. S. Dostjan, *Rossija i balkanskij vopros*, M. 1972, s. 285—306.

⁸ J. Krasuski, Mickiewiczowa wizja upadku Zachodu, *Przegląd Zachodni*, 1977, 1, s. 60.

cií v roce 1840, ale zároveň pokračoval rozpor mezi Francií a Anglií ve vztahu k osmanské říši: Anglii nebylo milé, že se Francie snažila získat další území turecké říše (nedávno Alžír, nyní Egypt a Sýrii).⁹

Naděje na společný postup Anglie a Francie proti Rusku nebyly tedy po oficiální linii potvrzeny. Navíc také ve Francii se ozvaly i po roce 1830 některé názory více méně proruské anebo bez antipatií vůči Rusku. Objektivní skutečnost, že se Rusko stalo velmocí, vyjádřil Ch. A. de Tocqueville, který se v roce 1835 domníval, že vzhledem k celkové situaci v nejednotné Evropě může být celý svět jednou rozdělen mezi Rusko a USA. Skutečnost, že si Rusko podává ruku s Amerikou přes Ledové moře, pozoroval ve 30. letech minulého století také Španěl Donoso Cortés. Pařížský „Journal des Débats“ se na začátku 40. let obával, že „Evropa se dostane brzy do kleští mezi Rusko a Ameriku“. Také Němec J. Th. Fallmerayer upozorňoval v druhé polovině třicátých let na rostoucí význam Slovanů, jimž — a zejména Rusku — předvídal velkou budoucnost v Evropě a v Asii. Ch. Dupin odmítal již dříve nekritické odsuzování Ruska v díle Pradtově a sám obhajoval v pařížské „Revue Encyclopedie“ civilizátorskou roli evropského Ruska např. ve srovnání s Rakouskem. Na začátku 40. let napsal E. Charriére dvoudílnou „La Politique de l’Histoire“ (Paříž 1841—1842), v níž sice viděl ve Francii a v Rusku dva protichůdné póly v soudobém světě, ale vyjadřoval se dost proslavansky a dokonce i proruský: právě u Slovanů a konkrétně v Rusku hledal Charriére možné spojence Francie proti sjednocujícím snahám Německa i proti konkurenční Anglii. Proto zřejmě přiznával Charriére Rusku právo organizovat Evropu východně od Odry a českých zemí.¹⁰

Vcelku však převládaly po roce 1830 v liberálních a ještě více v demokratických kruzích západní Evropy a také v Německu averze proti carskému Rusku. Potlačení polského povstání v roce 1831 a úloha Ruska v obnovené Svaté alianci z roku 1833 (setkání panovníků Ruska, Rakouska a Pruska v Mnichově Hradišti) podněcovaly nové a nové protiruské projevy.

Líčení poměrů v Rusku a celkového postavení carovy říše v Evropě a ve světě, o jaké se pokoušeli četní autoři francouzští, angličtí, polští, němečtí i jiní, vystihovalo objektivní skutečnosti, ale celkový obraz o Rusku byl často jednostranně nekritický. Někdy se nevědělo, že vedoucí úlohu Ruska v rámci „Slovanstva“ a pak v celé Evropě přisuzovali carovi

⁹ Dějiny diplomacie, I, 473 ad.

¹⁰ Birke, c.d., s. 48. Charriére vycházel sice z představy o vůdčí úloze Francie, ale souhlasil s rozdělením Evropy na dvě „federace“: „západní federace“ by se scházela v pařížském spolkovém shromáždění, kdežto „východní“ neboli „slovanská federace“ by měla své sídlo v Petrohradě. „Německo“ a konkrétně Prusko a Rakousko by nezanikly, ale jejich zástupci ze západních částí by chodili do Paříže, z východních území pak do Petrohradu. E. Birke, Das Nationalitätenproblem der Donaumonarchie in der Beurteilung der französischen Publicistik (seit 1840), Breslau 1934, s. 20—21.

nejen ruští autoři, ale také Jihoslované, Slováci a dokonce i někteří Poláci (Staszyc, Hoene-Wronski). *Ruské liberální myšlení děkabristů a pak radikálních demokratů z 30. a 40. let* — vše to, co někteří slovanští autoři začali poznávat jako obraz „druhého Ruska“ (jako protiklad carismu), nebylo v západní Evropě a v Německu dostatečně známo. Z neúspěchů a porážek radikálního hnutí v Rusku se na západě vyvozovaly především argumenty o správnosti kritického a odsuzujícího ličení Ruska a jeho „panslavismu“.

Byl „panslavismus“ vsutku „nebezpečím“ pro západní Evropu? Ruská zahraniční politika sice užila v první polovině 19. století i hesel o „osvobození“ pravoslavného a slovanského obyvatelstva turecké říše, ale tato idea neměla platit pro rakouské Slovanů. ¹¹ Doma v Rusku pak car Mikuláš I. zakazoval činnost jak liberálněpolitických kroužků Bělinského, Gercena aj., v nichž se ruští vzdělanci poučovali od Hegela a hegelianů nebo z děl Saint-Simona a Fourriera ¹², ale také ideje ruských slavjanofilů, kteří proti „shnilé“ západní Evropě stavěli do protikladu „původní“ Rusko a „všeslovanskou jednotu“ na základě ruského jazyka. V části ruské společnosti se sice vyskytovaly od druhé poloviny 30. let nálada proti Německu a Rakousku „na obranu Slovanů“, ale oficiální ruská politika považovala Rakousko i Prusko za spojence Svaté aliance proti všem revolučním (protistátním) hnutím v jejich zemích. Ostatně mezi Čechy a Slováky nebo mezi Charváty a Slovinci bylo postupně po letech 1830—1831 (po polském povstání) stále méně těch, kdož chtěli spoléhat na pomoc carismu v úsilí o kulturně politickou rovnoprávnost slovanských národů v rakouské říši. Této skutečnosti si byli vědomi i někteří lidé v západní Evropě a konkrétně ve Francii, kteří přijímali příznivě a sami podněcovali ve 40. letech neruský nebo dokonce protiruský „panslavismus“ na čele s Poláky anebo v rámci habsburské monarchie (viz o tom dále) s cílem postavit „hráz“ mezi Rusko a Německo.

Německo, totiž „říše římská národa německého“, koncem 18. století konglomerát stovek a stovek států, vévodství, hrabství nebo i měst, stalo se r. 1815 „Německým spolkem“, z jehož 39 relativně samostatných útvarů byly největší Prusko a Rakousko (svými českými a alpskými zeměmi). Radikální vzdělanci jednotlivých německých států a státek si začali přát již od začátku 19. století sjednocení na zásadě, aby se součástí Německa stala všechna území, „kde zní německý jazyk“ (Arndt). Počítalo se proto i s Vídní a také s Prahou na východě, občas i s Mětami, Bruselem a Dunkerque (Dünkirchen) na západě, jak to učinil K. Bernhardi ve svém dílku „Sprachenkarte von Deutschland“ roku 1844. Zároveň však

¹¹ Slovanství v národním životě Čechů a Slováků, Praha 1968, s. 111 ad. Zájem ruských slavjanofilů o Čechy a Slováky ze 40. let nebyl oficiálně podporován.

¹² A. I. Volodin, Načalo socialističeskij mysli v Rossii, Moskva 1966 s. 121.

přetrvávalo v Německu až do 40. let vědomí příslušnosti k dané zemi, takže existoval např. i „pruský národ“ (preußische Nation).

Nehledě na územně státní roztržičnost Německého spolku, přijímali sousedé a další jiní „Německo“ či německý národ jako realitu. *Německo jako „historický národ“ bylo zároveň považováno za třetí nejvíce „civilizovanou“ zemi v Evropě*: úroveň vzdělanosti a částečně i ekonomiky (v západních zemích) k takovému názoru opravňovala. Jména Herder, Kant, Schelling, Schiller, Goethe, Hegel, Heine a dalších byla známá u všech sousedů a jinde. *Obdiv k německé vzdělanosti nabyt někde dokonce podoby jakési „germanofilie“* — v Itálii, v některých francouzských kruzích a do jisté míry i v Rusku. Německá jazykověda, německé myšlení, zejména německý romantismus dávaly podněty a příklady pro „obrození“ Čechů, Slováků a také Maďarů.¹³

V oficiálních kruzích a také v prostředí liberálů ve Francii a v Anglii přijímali s netajeným uspokojením rozdělení Německa na desítky útvarů — a naopak se dívali s nedůvěrou na návrhy vytvořit skutečně jednotné Německo. Výjimkou byl názor Saint-Marca Girardina, který v roce 1835 doporučoval uzavření nějaké francouzsko-německé dohody, kterou považoval za nutnou pro „budoucnost Západu“ v případném „velkém boji mezi Západem a Severem“, čili v boji „politické civilizace“ proti „despotismu“ v Rusku.¹⁴ Za takové spojení proti carskému Rusku chtěl Girardin přiznat Německu a konkrétně Prusku dějinný úkol rozšiřovat se na východ na úkor Slovanů a jmenovitě Polska. Zase *někteří jiní autoři*, např. diplomat de Bourgoing, *upozorňovali na rozpínavý „teutonismus“ nebo dokonce „ultrateutonství“*: tak označoval Bourgoing snahy či požadavky za návrat Alsaska-Lotrinska, Šlesvicka-Holštýnska a baltských provincií k Německu.¹⁵

Souvislost s „Německem“ či sounáležitost s německým národem se pociťovala v období první poloviny 19. století i v prostředí rakouských Němců či německých Rakušanů, ale tradice existence Rakouska a pak rakouského mocnářství od r. 1804 bránila, aby vědomí příslušnosti rakouských Němců k Německu převážilo nad vědomím příslušnosti k Rakousku. V konglomerátu zemí a národů a v podmínkách absolutismu v habsburské monarchii nebylo možné ani první, ani druhé. *Pro svou zaostalost a nehybnost dostalo se rakouské říši sarkastického označení*: nejen německý radikál z okruhu „Mladého Německa“ L. Börne, ale také rakouský aristokrat Andrian-Werburg považoval habsburskou monarchii za „evropskou Čínu“.¹⁶ Rakousko či rod Habsburků — to byli hlavní nepřátelé snah

¹³ E. Winter, *Frühliberalismus in der Donaumonarchie. Religiöse, nationale und wissenschaftliche Strömungen von 1790—1868*, Berlin 1968, s.

¹⁴ A. Albertin, *Frankreichs Stellungnahme zur deutschen Einigung*, Schweizerische Zeitschrift f. Geschichte, Jhg. 5, 1955, H. 3, s. 308.

¹⁵ Birke, *Frankreich und Ostmitteleuropa*, s. 111.

¹⁶ Valentin, c.d., I, s. 11.

o sjednocení Německa: tak smýšleli četní studenti a vzdělanci v západním, jižním a severním Německu v období 1815—1848. Rakousko bylo spolu s Ruskem hlavní oporou „Svaté aliance“ a po roce 1830 zejména rakouský kancléř kníže Clemens Metternich usiloval o pokračování zahraniční politiky evropských velmocí na zásadě práva vměšovat se do vnitřních záležitostí cizích zemí, v nichž je ohrožen „zákonný pořádek“¹⁷ Metternichovi se vskutku podařilo obnovit „Svatou alianci“ na sjezdu panovníků Ruska, Rakouska a Pruska v Mnichově Hradišti v roce 1833, což umožnilo Rakousku potlačit osvobozené hnutí v severní Itálii.

Postupně od 20. let minulého století vyjadřovali nespokojenost s feudálně absolutistickým režimem v Rakousku nejdříve a především podrobení Italové a někteří Poláci, pak Maďari i někteří Slované a rovněž rakouští Němci. Je zajímavé, že rakouští Němci nebo snad lépe němečtí Rakušané kritizovali poměry ve své říši spíše s cílem odstranit překážky její jednoty a celistvosti než s úmyslem odtrhnout její „německé“ země a spojit je s Německem. Náznaky „velkoněmecké“ ideologie jsou u některých německých Rakušanů zřejmé až ve 40. letech.¹⁸ Postupně od 30. let se začalo psát v zahraničí (především ve Francii) o tendencích „odlučování“ Uherska, Haliče a Sedmihrad od Vídně, když sympatie Italům z Lombardska-Benátska byly vyslovovány již dříve. Nepřátelské mínění a smýšlení západoevropské veřejnosti proti metternichovskému Rakousku podněcovala zejména mazzinovská „Mladá Evropa“. Protirakouské či protihabsburské stanovisko zastávali i němečtí radikálové — J. Siebenpfeiler a J. Wirth —, kteří na známé hambašské slavnosti r. 1832 žádali, aby se příští sjednocené Německo spojilo s osvobozenou Itálií, Polskem a Maďarskem.¹⁹ Od konce 30. let věnoval velkou pozornost Rakousku, Maďarům také Adam Czartoryski, který ve službách francouzské zahraniční politiky a z vlastního popudu podněcoval smíření mezi Maďary a Jihoslovany s cílem vytvořit protiruskou a protihabsburskou frontu.²⁰

Zmínili jsme se již o Charriérově představě uspořádání Evropy do dvou „federací“. Dodejme k tomu, že tato představa nebyla namířena proti existenci rakouské monarchie. Charriére sice uznával národní hnutí nejen Italů, Poláků a také Irů, nebo i Maďarů a Čechů, ale obával se, že osvobození těchto národů způsobí „zmatek“. Byl proti násilnému „pohlčení“ malých národů velkými. Protirakouské a převážně proslovanské stanovisko zastával ve Francii C. Robert, který v časopise „Revue des Deux

¹⁷ H. Müller, Die Krisis des Interventionsprinzips der Heiligen Allianz, Jahrbuch für Geschichte, Bd. 14, Berlin 1976, s. 11.

¹⁸ Projevy předbřeznového německorakouství a nacionálního němečtí shrnuje R. A. Kann, Das Nationalitätenproblem der Habsburgermonarchie, Graz—Köln 1964, I, s. 57—71. Tam podrobná literatura.

¹⁹ Einheit und Freiheit. Die deutsche Geschichte von 1815—1849 in zeitgenössischen Dokumenten (připravil K. Obermann), Berlin 1950, s. 108—123.

²⁰ M. Handelsman, Adam Czartoryski, II, Warszawa 1949. J. Skowronek, Bałkańska polityka Hotelu Lambert 1833—1856, Warszawa 1976.

Mondes“ v letech 1844—1847 několikrát kritizoval proněmecký, protislovanský a protimaďarský postoj rakouské vlády. Robert dokonce propagoval vznik maďarsko-jihoslovansko-bulharské federace. Češi se zase měli spojit s Poláky. V předvečer revolučního roku 1848 se vyslovoval ve francouzských liberálních kruzích kriticky o Rakousku a proti němu také H. Desprez, který se zabýval národnostními nesnáze rakouské říše, věděl o hnutí a nárocích rakouských i tureckých Jihoslovanů a Rumunů aj.²¹

Úspěchy Ruska ve válce proti Turecku roku 1830 a hlavně zesílení jeho vlivu v turecké říši po humkar-iskeleské smlouvě z roku 1833 vyvolaly v Anglii a ve Francii protiruské averze, které podle okolností vedly některé autory k zájmu o Turky, jiné a většinu zase k zájmu o jednotlivé křesťanské národy Osmanské říše. Vůdce konzervativního křídla polské emigrace Adam Czartoryski usiloval v letech 1833—1836 a později o vytvoření nějaké polsko-turecko-kavkazské fronty proti carskému Rusku. Zájem anglických a francouzských listů o Turecko, resp. o dunajská knížectví, Srbsko a Bulharsko na přelomu 30. a 40. let nenabyl té intenzity, s jakou vyvíjely svou činnost koncem 20. let různé filhelénské spolky skoro všude v celé Evropě. Ve 40. letech byl v „evropském Turecku“, jak se tehdy říkalo jihovýchodní Evropě neboli Balkánu, poměrný klid a oficiální stanoviska západoevropských států i části liberálních kruhů vycházela ze zásady: Udržet v Evropě rovnováhu, zachovat tureckou říši, ale kdyby proces rozkladu na Bosporu pokračoval, pak bude nutné získávat vliv v „křesťanských provinciích“ s cílem zabránit „ruskému vlivu“.²²

Poznávání „desintegrace“ v habsburské monarchii a „rozkladu“ v evropské části Osmanského impéria nemohlo být v západních tiskovinách úplně přesné nebo jinak řečeno nemohlo postihnout celou složitou problematiku postavení jednotlivých národů a národností uvnitř rakouské říše a v Turecku — postavení a vztahů, na něž vznikající a rozvíjející se národní ideologie působila často negativně. Probouzející se národy se dožadovaly práv nejen proti ruskému carismu, proti Habsburkům nebo proti tureckému sultánovi, ale i proti sobě navzájem: Češi a částečně i Poláci nebo Italové proti německým Rakušanům a proti Německu, Jihoslované, Slováci a sedmihradští Rumuni proti Maďarům, balkánské slovanské národy i Rumuni proti řeckému vlivu v církvi a ve školství, přičemž třetí polohy vznikaly i mezi Čechy a Slováky, Srby a Rumuny, Poláky a Ukrajinci, a to kvůli jazyku, správě, hraničním apod.

*

²¹ Birke, Das Nationalitätenproblem der Donaumonarchie, s. 76 ad.

²² Birke, Frankreich und Ostmitteleuropa, s. 117. V „Revue des Deux Mondes“ byla postupně od roku 1843 uveřejněna řada statí o „slovansko-řeckém světě“ a o turecko-balkánské problematice (Lébre, Robert, Desprez).

Přehled „veřejného mínění“ o jednotlivých státech-národech vysvětlil, jak a proč vyvolávaly Anglie, Francie, USA a částečně i Německo v politické veřejnosti evropských národů velkou a trvalou pozornost. *Francii a také Anglii se přikládala úloha podněcovatelů a eventuálně i podporovatelů hnutí dosud nesvobodných nebo utlačovaných národů v absolutistických či poloabsolutistických státech. Na druhé straně se stala carská vláda v převážně rolnickém a politicky zaostalém Rusku pro mnoho lidí v Evropě symbolem reakce a kontrarevoluce.*

Západoevropské státy se staly po celé období od VFBR do února 1848 i později útočištěm četných opozičních liberálů, radikálů a demokratů či revolucionářů mnoha národů: Poláků, Irů, Němců, Italů, Španělů, Maďarů, Rumunů, Belgičanů a pak i Jihoslovanů. V závislosti na svém společenském postavení a politickém přesvědčení usilovali tito emigranti o přízeň pro své národy buď přímo ve vládních kruzích nebo u jednotlivých politických stran a v širší veřejnosti. Anglická a francouzská veřejnost zase podle své politické orientace projevovala více či méně sympatií Polákům, Italům, Němcům, Irům nebo Maďarům, Rumunům a „Slovanům“. Zdá se, že např. ve Francii a Anglii nabyly sympatie pro Maďary již před rokem 1848 značných rozměrů. Částečně platí toto konstatování i pro Rumuny, vůči nimž se uplatňovala ve Francii idea románského původu. Zároveň je třeba říci, že představitelé maďarské kolonie v Anglii a ve Francii a rumunských spolků v Paříži sami usilovali o příznivé veřejné mínění ve prospěch svých národů. Nejvíce agilní byli v západní Evropě Poláci, kteří zejména po roce 1830 podněcovali vlády i neoficiální politické kruhy k vystoupení ve prospěch obnovy Polska jako strážce či valu proti carskému Rusku nebo habsburskému Rakousku. Jihoslované se pokusili rozvinout podobnou propagandu až v roce 1848, Češi — ve Francii — až v roce 1849.

Projevy sympatií západoevropské a částečně i německé nebo italské veřejnosti pro jednotlivé nesjednocené a nesvobodné národy nebo opačně řečeno snahy představitelů těchto utlačovaných a bojujících národů o získání sympatií a podpory pro osvobozenecká hnutí byly provázeny různými představami a konkrétními návrhy na reorganizaci Evropy. Tak vznikaly alternativní koncepce „zahraniční politiky“ proti stávající praxi a záměrům dynastií a států. Na začátku námi zkoumaného období byli mluvčími „nového“ a také „jiného“ světa osvícenci a zejména francouzští jakobíni, kteří chtěli provést radikální nebo přímo revoluční změny na mapě Evropy. Vcelku však zpočátku převládaly nadnárodní, resp. univerzální koncepce „světového míru“, „nového světa“, „nové společnosti“, „světového svazu lidstva“ (Rousseau, Kant, Owen, Saint-Simon, K. Ch. Krause), a teprve od dvacátých a třicátých let přihlížely nové návrhy na změnu mapy Evropy k zájmům jednotlivých národů. Některé představy o nutnosti určitých změn na mapě Evropy byly do jisté míry ve shodě se zahraniční politikou západoevropských států nebo opačně

Ruska, jiné se však stávaly onou již zmíněnou alternativou ke stávajícímu územnímu a státoprávnímu pořádku z roku 1815, přičemž se podle okolností navazovalo i na jakobínský princip „revolučního vměšování“ do záležitostí jiných zemí s cílem pomoci dosud utlačovaným proti cizí nadvládě.

Návrhů na změnu mapy Evropy a její společenské struktury bylo podáváno již před a hlavně po roce 1815 hodně a z různých stran. Rigas a příslušníci „Filiké etéria“ navrhovali různé varianty federace na Balkáně. „Sjednocení Slované“ v Rusku na začátku 20. let promýšleli federativní uspořádání slovanských národů nebo i ostatních národů východní, střední a jihovýchodní Evropy. Nejvíce úvah a návrhů na územní a státoprávní změny v Evropě bylo podáno ve Francii: podíleli se na nich hojně i představitelé politické emigrace ze střední, východní a jižní Evropy. Většina návrhů směřovala proti oficiální politice velmocí. Nejdůsledněji vyjadřovali potřebu změn v Evropě dlouho před únorem 1848 radikální demokraté a revoluční utopičtí komunisté, kteří postupně od začátku 40. let zahájili propagandu ideje „revoluční války“ demokratického Západu proti ruskému carismu a vůbec proti Svaté alianci.

4. Revolučně demokratické pojetí „národní“ či „národnostní“ otázky. Stanovisko Karla Marxe a Bedřicha Engelse

Postupně v průběhu první poloviny 19. století se nakupily a dovršovaly ve vyspělých zemích vědomosti o světě, přírodě a společnosti v takovém rozsahu a jakosti, že se stalo doslova nutné, aby vznikl vědecký socialismus jako výklad soudobé společnosti a jako program její nutné změny. Byly poznávány hnací síly společnosti v rámci jednotlivých velkých národů-států a pak i v celém tehdejší „kulturním“ či „civilizovaném“ světě, zjistila se souvislost mezi ekonomikou, státem i myšlením, internacionalizovaly se obchod i věda a kultura. Společenské protiklady nutily už dávno k vytváření ideálních obrazů budoucího lidstva. Nyní ve 30. a 40. letech 19. století se již začalo stále přesněji vědět, co je příčinou chudoby a války, poznávala se nutnost revoluce jako nejradikálnější a nejspolehlivější formy přechodu společnosti na vyšší etapu, vědělo se již více o nejvhodnějších formách organizovanosti lidstva atd.

K relativně správné představě o budoucnosti lidstva a o směru či tempu vývoje poměrů především v Evropě a o její nejbližší podobě (postavení národů a vztahy mezi nimi) bylo možno dojít až po vědeckém poznání společenských protikladů a hnacích sil v rámci jednotlivých států-národů, poznáním postavení a odlišnosti jednotlivých států, stupně jejich vyspělosti, rozbořením mezinárodních vztahů, t. j. rozbořením zahraniční politiky velmocí, zhodnocením programů nastupujících společenských tříd a jejich jednotlivých politických skupin, poznáním činnosti stran a spolků a také

osobní angažovaností zejména v rámci těch organizací, v jejichž řadách působili i cizinci-emigranti. Všechny tyto a další podobné podmínky vzniku a osvojování dostatečné sumy znalostí o společnosti, světě, státech a lidech existovaly od 30. let především ve Francii, Anglii a v západním území Německa.

K zvládnutí takové sumy znalostí měli v polovině 40. let minulého století nejbližše Karel Marx a Bedřich Engels. Oba jmenovaní, narození v letech 1818 a 1820 v průmyslově rozvinutém Porýní s tradicemi ohlasu hesel Velké francouzské revoluce, ovlivnění revoluční atmosférou let 1830—1834, začínali již jako studenti na gymnaziích poznávat a chápat rozdíly mezi absolutistickými formami režimů v Prusku a jinde v Německu na jedné straně a buržoazně liberálním charakterem vlád v Anglii a ve Francii na straně druhé.¹ Karel Marx, sečtělý již jako gymnazista, projevil na univerzitě nejdříve v Bonnu a pak v Berlíně „nenasytnou vědychtivost“ o filozofii, dějiny a umění. Moses Hess se vyjádřil o Marxovi v roce 1841 (Marx měl 23 let!): Největší, snad jediný žijící skutečný filozof — Rousseau, Voltaire, Holbach, Lessing, Heine a Hegel — to vše sjednocené v jednu osobu, to je dr. Marx.²

Erudovaný filozof, který se poučoval v zeměpise a přečetl celé Ludenovy „Německé dějiny“, Winckelmannovy „Dějiny umění“ atd., se stal mladohegeliánem, který na rozdíl od Hegela uplatnil dialektiku jako nástroj poznání idejí nikoli „nad zemí“ (v nebi), ale „ve skutečnosti“, t. j. ve světě a v přírodě. Z Hegelova díla se Marx mohl poučit o tom, že národ a stát nemusejí být v protikladu, v jakém je viděli osvícenci pro období feudalismu, ale naopak, že v „existenci národa je substancionální účel být státem a zachovat se jako takový“.³ Z Hegelova díla se mohl Marx dále poučit o státu (národním státu) jako o „velkém organismu“, v němž se má uskutečňovat právní mravní a politická svoboda. Pod vlivem mladohegeliánů přijímal Marx představu o tom, že pruský stát se může sjednotit a obrodit Německo. V roce 1840, když Anglie, Prusko, Rakousko a Rusko uzavřely známou dohodu o „východní otázce“ (o Turecku a o dědictví po něm) — proti čemuž protestovala Francie —, dovídal se Marx o vztahu Pruska k Rakousku a Rusku: poznával protiklad mezi liberálními státy Anglií a Francií na jedné straně a reakčními monarchiemi rakouskou a ruskou na straně druhé. Mladohegeliáni A. Ruge a M. Hess (Marx brzy vstoupil do jejich řad) tehdy žádali, aby se Prusko spojilo se západními státy a vytvořilo s nimi „spolek pokrokových států“, který by měl převahu nad „reakčními velmocemi“ Rakouskem a Ruskem. Vždyť právě v „kulturních státech Evropy“, t. j. v Anglii, Francii a Ně-

¹ A. Cornu, Karel Marx a Bedřich Engels, Životopis a dílo (překlad z němčiny), I, Praha 1963, s. 57.

² Tamtéž, s. 272.

³ Tamtéž, s. 46 (Citace z Hegelova díla „Das System der Philosophie, III).

mecku, se postupně uskutečňovaly zásady volnosti a rovnosti — tvrdil r. 1841 M. Hess —, zatímco Rusko jako „nejreakčnější stát“ usiluje o to, aby oddělilo Prusko od pokrokových států a tak zabránilo vzniku liberálního trojspolku, totiž „evropské triarchie“.⁴ A od Hesse se mohl Marx poučit i o představě, že sociální revoluce, která odstraní nerovnost, vypukne nejdříve v Anglii.

Jako člen redakce „Rheinische Zeitung“ a pak její šéfredaktor poznával Marx v roce 1842 blíže sociální problematiku např. z článků M. Hesse. V té době informoval H. Heine v „Allgemeine Zeitung“ několikrát o obsahu a cílech francouzského socialismu-komunismu: o dílech Leroux, Considéranta, Proudhona a jiných. Marx si v té době opatřil spisy Saint-Simonovy, Fourierovy a Owenovy.⁵

Na začátku 40. let propagovali stoupenci radikálních demokratů a mladohegeliánů stále častěji myšlenku spolupráce a spojenectví Německa s „pokrokovými“ západními státy, s Anglií a zejména s Francií, jejíž revoluční tradice nadále vzbuzovala obdiv německých demokratů. Adolf Stahr, rozčarován zákazem „Rheinische Zeitung“, přestal v roce 1843 věřit v možnost vzniku plně svobodného a sjednoceného německého státu: takový svobodný stát vytvoří Francouzi, „tito věční předchůdci evropských dějin“.⁶ A ve Francii hledal útočiště — po zákazu „Rheinische Zeitung“ — také Karel Marx, jehož averze proti pruskému systému zesílily, když na své cestě do Holandska v březnu 1843 poznával protipruské názory zahraničních listů. Ačkoli jej četba holandských a francouzských novin vedla k trpkému poznání, že „Německo se dostává hluboko do bláta“, zachovával si Marx víru, že i „stud“ nad poměry doma ve vlasti posílí cestu k „revoluci“.⁷ Pracovat pro revoluci musil Marx nyní od roku 1843 ve Francii, v Paříži, kde spolu s A. Rugem připravoval v letech 1843—1844 nový časopis „Deutsch-französische Jahrbücher“, jehož první ročník vyšel až r. 1844. Cílem těchto „Ročenek“ mělo být mimo jiné, jak o tom Ruge psal Marxovi, úsilí o „vysvobození z úzkoprsého nacionalismu“ a boj „proti brutální reakci básníků národoveckých oblud“. Ruge, vydavatel „Ročenek“, přistupoval k přípravě prvního ročníku jako „nejradikálnější nepřítel jakéhokoliv patriotismu“, protože tento patriotismus-nacionalismus „překáží humanismu“.⁸

Ještě před svým odjezdem do Paříže zabýval se Marx obsahem prací Machiavelliho, Rousseaua, Montesquieua, Rankeho a hlavně obsáhlým studiem dějin „moderních kulturních zemí a jejich státních i společen-

⁴ Tamtéž, s. 173, 237 a 242.

⁵ Fr. Mehring, Životopis K. Marxe, Praha 196., s. 72.

⁶ K. Obermann, Einheit und Freiheit, Berlin 1950, s. 193.

⁷ MES, 1, s. 358.

⁸ Cílem „Ročenek“ mělo být mimo jiné — psal Marx Rugemu — úsilí o „vysvobození z úzkoprsého nacionalismu“ a „boj proti brutální reakci básníků národoveckých oblud“.

ských forem“ s cílem poznat a pochopit politickou a sociální stránku vývoje těchto států (mimo jiné i USA) a „moderní měšťácké politiky“.⁹ V Paříži pak Marx přečetl „nekonečné moře knih“ o VFR, o Konventu i o dějinách francouzského „třetího stavu“ (práce Guizotovy a Thierryho), dále Locka, Helvetia, Holbacha a jiné. Soudobé pojetí dějin Evropy či světa jako románskogermánského světa, jak je hlásal Hegel (a také i Feuerbach, z něhož se mohl poučit o spojení „francouzského srdce“ s „německou hlavou“ jako nutnosti pro „opravdového filozofa“, doplňoval si Marx pojetím „evropské civilizace“ v díle Guizotově.

V Paříži se Marx seznámil s četnými nebo všemi tehdejšími pracemi utopických a maloburžoazních socialistů i revolučních komunistů: Sismondiho, Cabeta, Proudhona, Considéranta a Dézamyho. Už v „*Rheinische Zeitung*“ vyslovil Marx názor, že „pro studium socialismu a komunismu skýtala Paříž nejlepší příležitost“.¹⁰ A v Paříži získal Marx spolupracovníka a spolubojovníka, Bedřicha Engelse, bez jehož spolupráce by nebylo možné vytvořit tak rozsáhlé a přesvědčivé teoretické dílo vědeckého komunismu.

O dva roky mladší Engels měl již jako gymnazista dobré jazykové znalosti a nabyt takové obecné vzdělanosti, že jako devatenáctiletý dopisoval do novin, stal se přívržencem mladohegelianů a zajímal se podrobně o tvorbu autorů literárního „Mladého Německa“. Četba děl Heinricha Heina (také Marx si oblíbil Heina a byl s ním spřátelen) nebyla jen literární zálibou. Jako mladý úředník či „učěň“ kontoáru velkoobchodní firmy s vývozem textilií v Brémách pokračoval Engels v četbě pokrokové německé literatury, jejímž zdrojem a inspirátorem byla Červencová revoluce. Tato literatura nadchla mladého Engelse pro „ideje století“, totiž pro „přirozené právo“ a především pro „ideu účasti národa na řízení státu“ v té míře, že se rozhodl přispět vlastními silami ke splnění této ideje. Povzbuzen obsahem Plattenových „Polských písní“ z roku 1832 (jsou v nich vysloveny sympatie německých demokratů k polskému povstání roku 1830 a k polským emigrantům) a četbou starších helenofilských projevů (za povstání Řeků proti osmanské nadvládě ve dvacátých letech), překládal Engels básně anglického demokrata Shelleye, zajímal se o dělnické poměry doma ve vlasti i v zahraničí atd. Ještě v roce 1840 sice podléhal — jak to o sobě napsal — soudobým německonacionálním náladám (které byly reakcí na protiněmecké projevy francouzské veřejnosti v období smlouvy evropských mocností o „východní otázce“ bez účasti Francie) a dokonce souhlasil s požadavky, aby byl Německu vrácen levý břeh Rýna, ale zároveň odmítal „francouzožroutské zběsilosti“ německých „vlastenců“: Engels si uvědomoval, že případné odcizení Německa od Francie napomůže růstu moci Ruska anebo i Anglie. A „úhlavní nepřá-

⁹ Cornu, I, s. 470.

¹⁰ Tamtéž, s. 135, 212, 215.

telé evropského pokroku“ jsou přece — psal Engels v soukromém dopise tehdy v roce 1840 — „stabilní princip Anglie (zřejmě její zahraničněpolitická snaha o udržení „evropské rovnováhy“) a systém Ruska (samoděržaví!), nikoli však Francie a její hnutí“.¹¹ Pro svůj národ si pak Engels přál v roce 1841, aby se stal „velkým, jednotným, rovnoprávným národem státních občanů“.¹²

Studiem mladohegeliánství, jejichž představitele poznal osobně (zejména M. Hesse), byl Engels připraven pochopit rozpory soudobé kapitalistické společnosti a význam průmyslového proletariátu. Za svého pobytu v Anglii v letech 1842 a 1843 soustředil Engels svou pozornost k ekonomickým otázkám a přijal tezi, že právě Anglie pravděpodobně první provede sociální (socialistickou) revoluci. Engels se tu stýkal s chartisty a s předáky londýnské pobočky německého „Svazu spravedlivých“ a nadchl se obsahem brožury představitele švýcarské pobočky téhož spolku W. Weitlinga, který odjel ze Švýcarska do Anglie. „Záruky harmonie a svobody“,¹³ zřívavá kritika feudalismu a kapitalismu a program příští „komunistické společnosti“, nadchly jak Engelse, tak i Marxe. V Anglii se Engels seznámil s podstatou „irské otázky“,¹⁴ poznal podrobně dělnické poměry a dovršoval své představy o společných mezinárodních cílech dosavadního učení o socialismu a komunismu. Engels poznával, že toto hnutí vznikalo v jednotlivých zemích rozličně a vyvíjelo se různými cestami: že v Anglii šlo více o sociálně ekonomické hnutí, ve Francii nabylo podoby sociálněpolitické a v Německu se toto hnutí vyvíjelo zejména v rovině filozofické. „Proto je zřejmé, že si musíme přát, aby si tyto tři národy navzájem rozuměly, aby věděly, v čem se shodují a v čem rozcházejí . . . Ale jsou to diference úplně bezvýznamné a naprosto nevylučující nejvřelejší vztahy mezi stoupenci sociální reformy v různých zemích.“¹⁵

Články, které Marx a Engels uveřejnili v „Německo-francouzských ročenkách“, ukázaly tak velkou názorovou shodu obou autortů, že bylo doslova nutné, aby se oba jmenovaní stali spolupracovníky a spolubojovníky. V letech 1844—1847/1848 napsali Marx a Engels některé práce společné, o jiných se vzájemně informovali, aby dokončili své pochopení zákonitostí vývoje společnosti, aby poznali mechanismus vývoje kapitalismu a jejího dynamiku — a to vše s cílem opravit nebo vyvrátit utopický rovnostářský nebo maloburžoazní socialismus a připravit vědecký návrh programu i taktiky svržení staré feudálně kapitalistické společnosti.

Vycházejíce z poznání, že kapitalismus na jedné straně učinil z dějin lidstva skutečně celosvětový proces, ale na druhé straně prohloubil exis-

¹¹ Tamtéž, s. 262.

¹² Tamtéž, s. 262 ad.

¹³ MES, 1, s. 520.

¹⁴ Tamtéž, s. 503—505.

¹⁵ Tamtéž, s. 506—507.

tující rozdíl mezi vyspělejší západní a zaostalejší východní Evropou, věnovali Marx a Engels hlavní pozornost „civilizovaným zemím“, t. j. Anglii, Americe, Francii a Německu.¹⁶ Východní Evropa — to byly „rolnické národy“ nebo dokonce „barbarské země“.¹⁷ Přijímaje soudobé mínění ze 40. let o tom, že „spějeme k reorganizaci evropské společnosti“,⁸⁹ měl Engels na mysli rozbití Svaté aliance a sjednocení dosud rozdělených nebo nesvobodných „velkých národů“, v jejichž samostatnosti viděl předpoklad či podmínku skutečných radikálních změn v Evropě a ve světě, které uskuteční sociální nebo „dělnická“ revoluce. Studium nedávné minulosti a vlastním poznáváním současnosti doma v Německu, v Anglii a ve Francii došel Engels k závěru, že úspěšná sociální revoluce musí proběhnout „současně ve všech civilizovaných zemích, t. j. při nejmenším v Anglii, Americe, ve Francii a v Německu“.¹⁹

Protože rozhodující úlohu ve „Svaté alianci“ hrálo Rusko, zaměřovaly liberální a především demokratické kruhy západoevropských států a dalších národů kritiku nejvíce proti carské vládě. Tyto averze vůči Rusku přijímali také Marx a Engels, kteří využívali všech příležitostí k tomu, aby sami vyjádřili svůj odpor proti „východní despotii“ a aby upozorňovali na neblahé důsledky spojenectví Pruska s Ruskem pro německý národ. Poznání vedoucí role Ruska ve „Svaté alianci“ podněcovalo Marxe a Engelse k zájmu o „polskou otázku“.

Zdroje a příčiny averzí anglických, francouzských, německých a dalších liberálů a demokratů vůči Rusku jsou dostatečně známé: dodejme jen, že argumenty k těmto averzím vůči carismu dávala po roce 1840 i tvořící se skupina ruských emigrantů (Bakunin!).

Odsudky carského Ruska byly zároveň kritikou zahraniční politiky Anglie nebo Francie. Francouzští radikální demokraté ze skupiny kolem časopisu „Réforme“ rázně odmítali „mírovou teorii“ francouzského buržoazního republikána Lamartina, který — ač v opozici — schvaloval snahy francouzské vlády udržet mírové snahy s Ruskem a s Rakouskem. Francouzští demokraté sice přiznávali, že „mír je bezesporu potřebou civilizace“, ale odmítali mír s ruským carem Mikulášem, jehož nazvali „rdousitelem národů“. Mír s carem Mikulášem je „z hlediska lidstva, civilizace a Francie jen zbabělost“ a „z hlediska spravedlnosti, práva a revoluce je to zločin“. Podobně se francouzští demokraté vyslovovali i o mírových vztazích s Rakouskem. Metternich „najímá hordy vrahů“ a „v zájmu korunovaného epileptika (Ferdinanda Dobrotivého — J. K.) olupuje národy o svobodu“. Francouzští demokraté odmítali i mírovou politiku Francie s „kramářskou anglickou vládou, která tyranizuje oceány, rdousí

¹⁶ MES, 2, s. 582.

¹⁷ Těto terminologie užíli Marx a Engels v Manifestu Komunistické strany a jinde MES, 4, s. 432, 470 aj.

¹⁸ MES, 2, s. 564.

¹⁹ MES, 4, s. 339.

svobodu Portugalska a ždímal peníze i ze žebřáků vlastní země“. Engels souhlasil s tímto stanoviskem francouzských demokratů a sám kritizoval „podlý postup francouzské vlády, která nejprve podnítila Itálii a jiné země ke vzpouře a pak je ponechala jejich osudu“.²⁰

Také *zřiravá kritika a přímo opovržení, které vyjádřili Karel Marx a Bedřich Engels vůči Rakousku*, měly své zdroje v kritickém postoji samých Rakušanů-Němců, jimž se jejich stát zdál „evropskou Čínou“.²¹ Rakousko bylo vlastně „jedinou zemí, jejíž vnitřní zřízení nebylo otřeseno francouzskou revolucí“.²² Proto měl Engels na začátku roku 1848 radost, když pozoroval, že tato „strakatá rakouská monarchie, po kouscích zděděná a nakradená, tato organizovaná změl deseti jazyků a národů, tento náhodný slepenec nejprotichůdnějších obyčejů a zákonů se konečně začíná rozpadat“.²³ Engelsovi se jevilo Rakousko a konkrétně jeho dynastie „od počátku představitelkou barbarství, zaostalosti a reakce v Evropě“. Ale „pára“ si již „prorazila cestu Alpami a Šumavou“, „parní stroj drtí svými koly Metternicha a celou habsburskou dynastii“, zkrátka průmysl „podrývá staré barbarství“, a tím i základy rakouského mocnářství. Engels se proto těšil z toho, že „v Itálii se vazalové bouří“ a že „Lombardii zachvacuje mor liberalismu“, že „v Čechách odepřely stavy zaplatit padesát tisíc na daních“ a že „v Uhrách chystá zemský sněm revoluční návrhy zákonů“.

V závěru své stati „Začátek konce Rakouska“ Engels zdůraznil tuto okolnost: „Pro nás Němce má pád Rakouska ještě jeden zvláštní význam. Právě Rakousko nám zjednálo pověst utlačovatelů cizích národů, žoldáků reakce ve všech zemích. Pod rakouskou vlajkou drží Němci v otroctví Polsko, Čechy a Itálie. Rakouské monarchii máme co děkovat za to, že od Syrakus až po Trident, od Janova až po Benátky jsou Němci nehnědní jako mrzcí žoldáci despotismu. Kdo viděl na vlastní oči, jakou smrtelnou nenávist, jakou krvežíznivou, ale plně oprávněnou pomstychtivost budí v Itálii „tedeschi“ (Němci — J. K.), ten musí už proto chovat neuhasitelnou nenávist k Rakousku a tleskat, když se tato bašta barbarství, tento pranýř Německa hroutí. Máme všechny důvody doufat, že Němci Rakousku odplatí za hanbu, jíž potřísnilo jméno Němec. Máme všechny důvody doufat, že to budou Němci, kdo rozmetají Rakousko a odstraní překážku, jež stojí v cestě osvobození Slovanů a Italů.“

Marx a Engels kritizovali pochopitelně i Prusko a jeho absolutismus. Ale z celkové situace v jednotlivých německých státech vyvodil Engels na začátku roku 1846 závěr, že „Prusko je státem, který lze považovat za středisko novodobých německých dějin“.²⁴ Engels totiž viděl, že opo-

²⁰ Tamtéž, s. 353.

²¹ Např. Andrian-Werburg, z Němců známý L. Börne a další.

²² MES, 4, s. 474.

²³ Tamtéž, s. 474—483.

²⁴ MES, 2, s. 564—565.

zice a boje německé liberální buržoazie byly „neplodné tak dlouho, dokud byly omezeny na drobnější jihoněmecké státy“. Už v roce 1842 upozornil Engels na skutečnost, že liberalismus v Bádensku, Württenbersku a bavorském Porýní upadá, zatímco na severu — v Prusku — začala od roku 1840 liberální opozice vystupovat se zřetelnější životní energií, měla vyšší stupeň vzdělání, byla všestrannější a vyrůstala z pevnější historické a národní báze.²⁵ V březnu 1847 si Engels přál, aby německá buržoazie v Prusku dobyla politickou moc, neboť to „změní politické postavení všech evropských zemí“, protože „spojenectví severních (východních — J. K.) zemí se rozpadne a Rakousko i Rusko, tito dva hlavní účastníci na lupu Polska, budou úplně izolováni od ostatní Evropy, které mají vesměs konstituční vlády“. Změna v Prusku by způsobila, že „tři čtvrtiny Německa přejdou z tábora stojaté východní Evropy do tábora pokrokové západní Evropy“.²⁶

Proto považoval Engels přípravu vydání konstituce v Prusku za součást „nejvýznamnějších událostí a změn v roce 1847“. Vydání konstituce v Prusku se však zdržovalo a na začátku roku 1848, když se tři dosavadní absolutní monarchie — Dánsko, Neapolsko a Sardinie — přeměnily v konstituční státy, zůstalo Německo „pozadu“. Zatímco i nejmenší a nejslabší národy si vyčihají v evropském zmatku příhodnou chvíli, aby navzdory reakčním sousedům urvaly pro sebe tu neb onu moderní instituci, „jen 40 miliónů Němců se nehýbá“ — litoval Engels. Zůstává však nadále optimistou a věřil, že i když budou Němci „poslední“, jejich revoluce bude „jiná než sicilská“. „Německá revoluce je (ve smyslu bude — J. K.) mnohem vážnější věc než revoluce neapolská. V Neapoli stojí proti sobě jen Rakousko a Anglie; v německé revoluci bude proti sobě stát celý Východ a celý Západ.“²⁷

*Očekávajíce tak široký rozsah demokratické revoluce v Evropě, využívali Marx a Engels všech příležitostí k sjednocování všech demokratických sil před zahájením rozhodujícího revolučního boje proti hlavním silám reakce a absolutismu v Evropě. Už v letech 1844—1845 sympatizovali s činností spolku „Demokratičtí přátelé všech národů“ v Londýně, jehož první „Manifest“ (sepsal jej vedoucí předák chartistů W. Lowett) vyzýval k navázání bratrských vztahů mezi emigranty všech národů s cílem vzájemně si pomáhat v nouzi a při jiných příležitostech“.*²⁸ V roce 1845 podnítili angličtí chartisté, Julian Harney, básník E. Jones a další, založení demokratického spolku „Bratrští demokraté“ („Fraternal Democrats“) za účasti domácích Angličanů, dále Němců a Francouzů, Španělů, Poláků, Švýcarů, zastoupeny byly snad i Uhry a dokonce i Turec-

²⁵ Cornu, I, s. 000.

²⁶ MES, 4, s. 56.

²⁷ Tamtéž, s. 487—488.

²⁸ Cornu, K. Marx und F. Engels, III, Berlin 197..., s. 367, pozn. 97.

ko.²⁹ Zakladatelé spolku se hlásili k idejím Velké francouzské revoluce i k ideálům „Mladé Evropy“, zdůrazňovali „všeobecné bratrství národů“ a vybízeli k založení „veliké konfederace demokratů ze všech národů, která zajistí vítězství republikánského komunismu ve všech končinách Evropy“.³⁰

Střediskem politických emigrantů z Německa, Polska, Itálie a odjinud bylo hlavní město konstituční a průmyslově dost vyspělé Belgie. Z podnětu místních demokratů vznikla i v Belgii roku 1847 „Demokratická společnost pro sjednocení všech zemí“ za účasti domácích Belgičanů (Valonů i Flámů), dále Němců, Francouzů a Poláků.³¹ Do předsednictva tohoto demokratického sdružení byl zvolen i Karel Marx, který z pověření spolku navrhoval za svého pobytu v Londýně na podzim 1847 předsednictvu „Bratrských demokratů“ svolat demokratický kongres představitelů evropských národů. Londýňané návrh přijali a navrhovali, aby se tento „první demokratický sjezd“ konal v Bruselu v září 1848 u příležitosti výročí belgické revoluce z roku 1830.³²

Vedení „Bratrských demokratů“ ocenilo tehdy na podzim 1847 postoj Karla Marxe, který jménem bruselského „Demokratického sdružení“ odmítl jednat s „Lidovou mezinárodní ligou“ (zvanou stručně „Mezinárodní liga“), kterou založili angličtí buržoazní činitelé na jaře 1847 proti „Bratrským demokratům“. Členy „Mezinárodní ligy“ byli kromě liberálů i někteří buržoazní radikálové domácí i zahraniční: Maďaři, Poláci a Italové. Z domácích to byli Thomas Cooper, Wiliam Fox, John Bowring a také demokratický publicista a básník i malíř Wiliam Linton. Jedním z iniciátorů „Mezinárodní ligy“ byl i Mazzini, který žil v Londýně od roku 1834. Podle Engelse bylo cílem této „buržoazní Mezinárodní ligy... dělat pod zástěrkou lidumilných a liberálních frází propagandu svobodnému obchodu mezi cizinci“. Naproti tomu „Bratrství demokratů“ otevřeně vystupovali proti jakémukoli útisku, ať byl původcem kdokoliv.³³

Také ve Francii projevila skupina demokratů kolem časopisu „Réforme“ (A. Ledru-Rollin, L. Blanc) náladu uspořádat „kongres demokratů všech zemí“, což Engels velmi schvaloval.³⁴

Svou spolupráci se zmíněnými demokratickými spolky považovali Marx a Engels za příležitost prohlubovat internacionální spojení revolučních sil evropských zemí-národů; domnívali se, že skutečně revoluční demokratičtí vzdělanci se v rozhodujících okamžicích postaví proti buržoazii a za dělnickou třídu.

²⁹ MES, 2, s. 587.

³⁰ Cornu, III, s. 589—593. Nový spolek byl radikálnější než Lowettovi „Demokratičtí přátelé“. Cornu, III, s. 368, pozn. 100.

³¹ Mehring, Životopis, s. 181—183.

³² MES, 4, s. 379, 524 a pozn. 192 na s. 563.

³³ Tamtéž, s. 371.

³⁴ Tamtéž, s. 399.

Jak známo, stýkali se Marx a Engels s členy „Svazu spravedlivých“ či se „Svazem komunistů“. V roce 1847 se Bedřich Engels ujal úkolu vypracovat pro „Svaz komunistů“ nový program. V jeho „Návrhu komunistického kréda“ („Entwurf des kommunistischen Glaubensbekenntnisses“) byla i otázka č. 21: „Budou i v komunismu nadále trvat národnosti?“ Odpověď zněla: „Národnosti národů (v originále „Völker“) spojujících se podle principu pospolitosti budou donuceny promístit se a tak se i zrušit právě tak mocně, jako zmizí různé stavovské rozdíly zrušením svého základu, soukromého vlastnictví.“³⁵ Toto stanovisko bylo, jak je zřejmé, ovlivněno názory W. Weitlinga (eventuálně T. Dézamyho). Toto znění měla i odpověď na otázku č. 22. „Jak se bude chovat Komunistická organizace k nynějším národnostem“ v přepracovaných „Zásadách komunismu“ rovněž z roku 1847.

V „Manifestu komunistické strany“ z února 1848 však Marx a Engels již upouštěli od této příliš zjevné utopistické představy příštího světového komunismu „bez hranic“ a „bez národnosti“. Ovšem již dříve jimi poznávaná tendence světového centralismu diktovala oběma autorům prvního vědeckého programu boje za socialistickou či komunistickou společnost takovou představu o nejbližším vývoji lidstva: Nejdříve nastoupí období „všestranného styku a všestranné závislosti národů na sobě navzájem“, která vystřídá „starou místní a národní soběstačnost“. Pozorujice, že „nacionální rozdíly a protiklady mezi národy mizejí stále více už z rozvojem buržoazie, svobodou obchodu, světovým trhem, stejnorodostí průmyslové výroby a jí odpovídajícími životními poměry“, předpokládali autoři „Komunistického manifestu“, že „panství proletariátu tento proces ještě více urychlí“ a že potom „bude odstraněno i vykořisťování jednoho národa druhým“ a také „padne i vzájemné nepřátelství mezi národy“.³⁶

Před rokem 1848 se Marx a Engels nezabývali zvláštním studiem vzniku národů a národnostní otázkou. Lze říci, že oba dva považovali národy za „normální“ formu organizovanosti a dělení lidstva, přičemž od Hegela přijímali a na základě studia dějin evropských států předpokládali u „moderních národů“ existenci vlastní státnosti za nutnost ekonomickou a politickou. Národ, přesněji řečeno „moderní národ“, byl podle Marxe a Engelse tehdy v polovině 19. století organismus, který vznikl v důsledku činnosti buržoazie, která „stále více odstraňuje roztržičnost výrobních prostředků, majetku a obyvatelstva“ a která v rámci daného státu uskutečnila „politickou centralizaci“ tím, že „nezávislé, takřka jen svazky spjaté provincie s různými zájmy, zákony, vládami a cly byly stmeleny v jeden národ s jednou vládou, s jedním zákonodárstvím, s jedním národním třídním zájmem, s jedinou celní hranicí“.³⁷

³⁵ Tamtéž, s. 342.

³⁶ Tamtéž, s. 447.

³⁷ Tamtéž, s. 432.

Přijímajíce pro svou dobu dělení Evropy a světa na „moderní“, t. j. „civilizované“ a sjednocené („centralizované“) národní státy, dále odmítajíce „národní egoismus“ nebo „úzkoprsé národovectví“ i předsudky proti „cizím“ národům (konkrétně v Německu šlo o „francouzožroutství“ a „italožroutství“) apod., nárokovali Marx a Engels takový národní stát pro vlastní národ, dále pro Poláky a pro Italy. Oba tyto národy splňovaly zároveň ty podmínky, které Marx a Engels předpokládali pro vznik a existenci státní samostatnosti dosud nesvobodných a rozdělených národů v průběhu revolučního roku 1848: byly totiž „historické“ a dostatečně i „velké“. Na prahu revolučního roku 1848 Marx a Engels tyto podmínky nekladli a naopak zdůrazňovali, že „komunisté všude podporují každé revoluční hnutí proti dosavadním společenským a politickým poměrům“.³⁸

Za takové revoluční hnutí považovali i národně osvobozenecký boj proti utlačovatelům, a proto zaujímal stanovisko k jednotlivým národům či „národním otázkám“. Na prvním místě byla postavena „polská otázka“.

Sympatie západoevropské a také německé demokratické veřejnosti k Polákům z let 1830—1831 (vzpomenuli jsme již, jak se Engelsovi líbily Plattenovy „Polské písně“ z roku 1832) se obnovily či zesílily po únoru 1846, kdy v Krakově vypuklo povstání a ustavila se polská národní vláda, která si kladla za cíl osvobodit celé Polsko. Evropští demokraté využívali i nekulatých výročí polských povstání, aby mohli vyjádřit Polákům své sympatie. Významný mezinárodní mítink na počest Poláků se konal 29. listopadu 1847 v Londýně. Mluvili na něm také Marx a Engels: Engels mimo jiné zdůraznil, že právě jako Němec má „zvláštní zájem“ na tom, aby bylo Polsko osvobozeno. „Žádný národ se nemůže stát svobodný, a přitom dále utlačovat jiné národy. Osvobození Německa se proto nemůže uskutečnit bez osvobození Polska z německého jha. A proto má Polsko a Německo společný zájem a proto mohou polští a němečtí demokraté společně pracovat na osvobození obou národů.“³⁹ Podobný mítink ve prospěch Poláků se konal téhož dne také v Paříži. A na něm promluvil i M. A. Bakunin v zastoupení ruských revolucionářů.

O tři měsíce později, dne 22. února 1848, se konalo shromáždění na počest Poláků v Bruselu. Vystoupil na něm také Marx i Engels. Marx tehdy zdůraznil, že „krakovská revoluce“ (z února 1846) „ztotožnila národní věc s věcí demokracie a s osvobozením utlačované (rolnické) třídy“. Marx vítal zejména tu skutečnost v krakovském povstání, že „ne Polsko feudální, ale Polsko demokratické se znovu chopilo iniciativy“. Zatímco dříve (před rokem 1846) byla pomoc Polsku „otázka sympatií“, nyní od roku 1846 „se stala polská věc, byť i byla sebenáročnější, věcí všech národů“, protože „je to otázka vlastního zájmu všech demokratů. Až do

³⁸ Tamtéž, s. 461—462.

³⁹ Tamtéž, s. 376—377.

roku 1846 bylo našim úkolem pomstít zločin, ale po tomto roce jde o to, abychom podporovali své spojení, a my to učiníme“ — mluvil Engels.⁴⁰ V „Komunistickém manifestu“ se znovu konstatovalo: „Mezi Poláky podporují komunisté stranu, která činí agrární revoluci podmínkou národního osvobození, touž stranu, která vyvolala krakovské povstání roku 1846.“⁴¹

Jak Marx, tak zejména Engels byli dobře obeznámeni i s vývojem poměrů v italských státech a s jejich postavením ve 40. letech. Engels vítal na začátku roku 1848 „liberální hnutí“ Italů, třebaže jeho ráz připomínal období let 1807—1812 v Prusku. Engels viděl, že „třídou, na níž především závisí osvobození země z cizáckého područí“, se stala „buržoazie“: jinak tomu nemohlo být.⁴² A Engels vítal radostně vyhlášení konstitucí v Neapolsku a Sardinii. „Vítězství italské buržoazie je další porážkou pro Rakousko.“⁴³ Engelse velmi rozhořčovalo v únoru 1848 psaní augšpurské „Allgemeine Zeitung“, která dokazovala, že „Rakousko hájí v Lombardii zájmy německého národa“, a proto spouštěla „chvalozpěvy na křesťansko-germánské Rakousko“. Jménem demokratického Německa napsal Engels redakci italského časopisu „Riforma“ a „vůdčům italského hnutí“: „Veřejné mínění v Německu je rozhodně na straně Italů. Německý lid má právě tak velký zájem na pádu Rakouska jako italský lid. Jednomyslně schvaluje každý úspěch Italů.“⁴⁴

Za spojence emancipačního boje demokratů a proletářů proti absolutismu, feudalismu i proti kapitalismu pokládal Engels i hnutí Irů, pokud se ovšem budou „stále těsněji přimykát k anglickým chartistům a postupovat s nimi podle společného plánu“. Takový postup bude oboustranně výhodný: „Tím se o mnoho let urychlí vítězství anglických demokratů a s ním i osvobození Irska.“⁴⁵

Jak je zřejmé, *navrhovali zakladatelé vědeckého komunismu pomoc národněosvobozeneckým hnutím nikoli „ze sympatií“, ale protože šlo o hnutí proti absolutismu*: a to bylo ve shodě také s cílem první etapy boje Svazu komunistů.

V projevech, které se týkaly habsburské monarchie, zmínili se Marx i Engels již v letech 1844—1845 o dělnických nepokojích v Čechách (bouře kartonářů v Praze a v severních Čechách).⁴⁶ V lednu 1848 uváděl Engels již citované odepření stavů na českém zemském sněmu zvýšit daně o 50 tisíc zlatých ve prospěch vídeňského dvora: to byl zřejmě i jeden z argumentů pro následující tvrzení, že Rakousko drží „v otroctví“ také

⁴⁰ Tamtéž, s. 489—495.

⁴¹ Tamtéž, s. 462.

⁴² Tamtéž, s. 463 ad.

⁴³ Tamtéž, s. 485 ad.

⁴⁴ Tamtéž, s. 489.

⁴⁵ Tamtéž, s. 407—408.

⁴⁶ MES, 2, s. 240, 241, 510, 534, 536, 547—548.

„Čechy“ (zřejmě myšlena země).⁴⁷ V polovině února 1848 posuzoval Engels zhoršené postavení rakouské monarchie mimo jiné i z hlediska, že se rakouská vláda nemůže na Čechy (na zemi!) „spoléhat“.⁴⁸ O Česích jako o národě psal Engels až v revolučním roce 1848. Snad myslel Engels o Česích již před březnem 1848, když psal o osvobození „Slovanů“ a Itálů z područí habsburské monarchie.⁴⁹

*

Ze soudobého poznávání světa a z vlastního pozorování (poznali poměry nejen doma ve státech Německého spolku, ale i u sousedů — ve Švýcarsku, Belgii, Francii, Holandsku, Dánsku a v Anglii) *vyvodili Marx a Engels závěr, že „moderní národy“, jejichž existenci zjistili zejména v západní Evropě, jsou societou, kterou uskutečňují „civilizované“, tj. průmyslově vyspělé a ekonomicky i politicky centralizované státy pod vedením buržoazie.* Podobný proces sjednocování „provincií“ do jednotného „národního“ státu pod vedením buržoazie, jaký vypožorovali ve Francii a v Anglii, předpokládali a žádali také pro vlastní zemi-národ a pro Itálii. Po „reorganizaci evropské společnosti“, která měla být vybojována proti Svaté alianci (především proti Rusku a proti Rakousku i proti Prusku), dojde ke sjednocení a osvobození Německa a Itálie, obnovy svého státu se dočkají Poláci, podporu ve svém boji budou mít Irové apod. *Tato reorganizace Evropy na základě národních států urychlí a zostří třídní boje mezi buržoazií a proletariátem, což přiblíží okamžik „sociální revoluce“ ve vyspělých evropských zemích nebo i v USA.*

Z vědeckých prací, z referujících článků i z osobní korespondence je zřejmé, že Marx a Engels znali dokonale již před březnem 1848 problematiku irskou, polskou a italskou, že věděli o „utlačování Slovanů“ v habsburské monarchii, kde je zaujal také opoziční protivídeňský (protirakouský) postoj uherských (maďarských) stavů. Vlastní Rakousko považovali — ve shodě se soudobými názory — za součást příštího sjednoceného Německa. Národní či národnostní problematiku znali oba jmenovaní také v Belgii a v Dánsku (šlesvicko-holštýnská otázka), něco věděli i o poměrech ve Skandinávii,⁵⁰ neúplně byli seznámeni i s problematikou Balkánu (Turecka).⁵¹ *Nebylo však v silách jednotlivce zvládnout, utřídit a využít dostupné znalosti o formách a cílech hnutí jednotlivých národů v Evropě a ve světě.* Toto konstatování platí i o Marxovi a Engelsovi.⁵² Informací o Rakousku, Rusku a Balkánu bylo sice ve 40. letech zejména

⁴⁷ MES, 4, s. 478.

⁴⁸ Tamtéž, s. 487.

⁴⁹ Viz pozn. č. 23.

⁵⁰ MES, 27, s. 000.

⁵¹ MES, 2, s. 565.

⁵² Mehring, Životopis, s. 000.

ve Francii a také v Anglii poměrně dost, ale porozumění pro hnutí národů východní Evropy bylo v západní Evropě znesnadňováno zásadní averzí proti carskému Rusku a také proti „panslavismu“. Ekonomická i politická zaostalost zemí východní Evropy odrazovala od podrobnějšího a hlubšího studia národnostních poměrů na východ od Labe a Alp.

Ve srovnání s nadnárodním nebo nenárodním hlediskem utopických socialistů i revolučních komunistů znamenaly Marxovy a Engelsovy názory na hnutí jednotlivých národů, bojujících o svobodu a sjednocení, reálný návod strategie a taktiky začínajícího mezinárodního socialistického hnutí. A pochopitelně se Marxovo a Engelsovo pojetí či hodnocení některých „národních otázek“ lišilo od liberálního či umírněného demokratického stanoviska, v němž hesla o „bratrství“ lidí a národů vyplývala ze „sympatií“, tedy z „morálních kategorií“, kdežto Marxovi a Engelsovi nešlo o „soucit“ a „přízeň“, nýbrž o rozšíření revolučního prostoru: emancipační hnutí měla a mohla být spojencem revoluce proti feudalismu a absolutismu. Přitom Marx a Engels vyvíjeli úsilí o „skutečné sbratřování národů“, které provedou až „proletáři všech národů“: skutečným „praporem moderní demokracie“ může být jedině „vlajka komunistické organizace“, a jen „krajně proletářská strana“ se může postavit proti „starému živelnému národnímu sobectví“. Takže „skutečné sbratření národů“ se uskuteční až v nadcházející etapě „sociální revoluce“.⁵³

⁵³ MES, 4, s. 471—472.

